

Egy módszertani program tapasztalatai

A Romániai Magyar Közgazdász Társaság (RMKT) az ősz folyamán rendkívüli programmal lepte meg a szakmát. Kétszer három modulus képzésre hívott több mint 30, gazdasági szaktantárgyakat oktató középiskolai tanárt, nem szakmai előadások meghallgatására, hanem egyszerűen pedagógiai-módszertani ismeretekkel és fogalmakkal való barátkozásra. Miért volt prioritása a gazdasági jellegű tantárgyak újdonságai helyett a szakmától látszólag távolabb eső módszertani kérdéseket előtérbe helyezni akkor, amikor a gazdaságtanok oktatói számára a továbbképzési lehetőséget ez idáig a szakmában sem biztosított senki. Ez mindenképpen nagy hiány, azonban szaktanáraink valamelyest csak képzettek a szakmában, amennyiben valamilyen felsőoktatási diplomát megszereztek, viszont a legtöbbjük pedagógiai, módszertani képzésben sosem részesült (tisztelőt az autodidaktáknak, ha akad ilyen).

Valamikor – és itt gondolok a XX. század első felére – a gazdasági, pénzügyi, kereskedelmi oktatás Erdélyben olyan színvonalas volt, hogy ezeknek az érettségi diplomáival – merészen mondható – a szakmai elhelyezkedés területén legalább olyan szívélyes, ha nem jobb befogadásra számíthatott a gazdája, mint egy mai felsőoktatásban szerzett diplomával rendelkező. Igaz, abban az időben önálló, a magyar anyanyelvű középiskolákban tanító kiváló tanárok, akik

A premodern, a modern és a posztmodern az ezredforduló mezőgazdaságában

M A D A R Á S Z I M R E

ABSTRACT: A mezőgazdaság-fejlesztés évszázada a modernizáció hevében égett, majd eljutott az „ipari mezőgazdaság” szintjére (Gillespie, et al, 1994; Barlett, 1989). Az ezredforduló környékén bizonyos gazdálkodók, gazdálkodó mozgalmak és vidékfejlesztési törekvések ismét előszeretettel nyúlnak vissza a korábbi mintákhoz és gazdálkodási rendszerekhez (van der Ploeg, et al, 2001). Ez utóbbiak azonban nem tekinthetők egyszerűen a tradicionális formák újraélesztésének, hanem a modern és a premodern komponensek olyan keverékének, amire a legmegfelelőbb megjelölés a posztmodern lehet (Kaltoft, 2001). A gyakorlatban így egyszerre élnek a premodern, a modern és a posztmodern gazdálkodási formák.

A modernitás a mezőgazdaságban

A „modern” szóval rendszerint azt a történelmi időszakot jelöljük, amikor megjelentek az iparosodott, modern társadalmak, ahol az ipari-bürokratikus rendszerek alkalmazása, valamint az ipari munkaszervezet vált jellemzővé. A gazdaságban a munka és a fogyasztás önellátó módját felváltotta a munkamegosztás és a komparatív előnyökre szakosodó specializálódás piacos szisztémája. A modern gazdálkodás ugyanakkor újfajta gazdálkodói kultúrával egészül ki, aminek figyelembevétele nélkül nem érthetjük meg teljesen a premodern, a modern és a posztmodern hármását. A három kategória megértéséhez nem elegendő csupán a termelés gazdasági aspektusait vizsgálni, hanem foglalkozni kell a gazdálkodás, a tudomány és a kultúra kapcsolódásaival is. Smelser (1963) már a hatvanas években a modernizálódás első feltételeként említette ezeket a kulturális összetevőket, amikor az alábbiak szerint határozta meg a modernizálódást:

- (a.) „a technológia modernizációja, ami az egyszerűen áthagyományozott technikáktól a tudományos ismeretek applikációjáig való változást jelenti, továbbá
- (b.) a mezőgazdaság kommercializálódásán át, amit az önellátástól az áruterelés felé való elmozdulás jellemez, és ami a pénzgazdálkodáson alapuló specializációhoz, valamint a bérmunka kialakulásához vezet az agrárkultúrában is, továbbá
- (c.) az iparosítási folyamaton át, ami az emberi és állati munkaerő-felhasználástól a gépi erő használatára való áttérést jelenti” (idézi: Long, 1977: 10. p.)

A modern társadalom a világ, a természet, az ember és a munka érzékelésének, értelmezésének átformálódását is jelentette; elváltak egymástól a hit és a racionalitás, a vallás és a tudomány, a természet és a kultúra, a termelés szférája és az újratermelés, a reprodukció szférái (Kaltoft, 2001; van Koppen, 2000).

A tradicionális (a premodern) mezőgazdálkodás

Amikor felidézzük Cancian (1989) klasszikus megállapítását, nevezetesen, hogy a parasztok az egyetlen olyan társadalmi csoport, amely – legalábbis elvileg – visszavonulhat a piactól, rendszerint csak az önellátó gazdálkodás elmaradott formájára gondolunk. Arra, amit Erdei Ferenc (1980) a készpénzforgalom elkerülésével és a fogyasztás visszafogásával írt le. A tradicionális paraszti gazdálkodás igyekezett elkerülni minden anyagi kiadást, de olyan gazdálkodási rendszert alakított ki, ami a legjobban illeszkedett a helyi természeti és kisközösségi feltételekhez. A család teljes munkaerejét és a gazdaság szinte minden melléktermékét felhasználta a termelésben, illetve a háztartásban. A gazdálkodó tudatosan alakította például állatainak összetételét és számát, hogy a számukra szükséges takarmány megtegyenjen a gazdaságban, s egyben hogy az állatok biztosítsák a szükséges trágyát, az igaerőt.

egész életüket szánták oktatói pályára, alapos szakmai, pedagógiai, módszertani ismeretek birtokában nevelték és képezték a középiskolai tanulókat az évek hosszúságán, kimunkált tankönyvekkel a tarsolyukban, gazdag könyvtárakkal, laborokkal, műhelyekkel jól felszerelt iskolákban. A gazdasági kultúrára és szakmaiságra való nevelés bátyái voltak.

Ezzel szemben az elmúlt több mint ötven évben a magyar anyanyelvű gazdasági oktatás (különben más szakmai oktatás is található hasonló helyzetben) olyan viszonytagságokat élt át, hogy a pár évvel ezelőtti újrakezdést a nulláról kellett indítani. Ez a pár év sem hozott megváltást. A 2000–2001-es iskolai évben sorra a magyar nyelvű középiskolák vagy iskolacsoportok vagy általános szakiskolák keretében alakultak közgazdasági osztályok. A valamikori (1878–1978 között) 11 önálló erdélyi magyar anyanyelvű gazdasági, pénzügyi, kereskedelmi iskolához viszonyítva ma Erdélyben csupán két önálló gazdasági szakiskola létezik: Kájoni János Gazdasági Szakközépiskola (Csíkszereda), valamint a Közgazdasági és Közigazgatási Szakközépiskola (Sepsiszentgyörgy), s a többi vagy magyar tagozat, vagy csupán magyar osztályok.

Alaposabb elemzés után kiderül, hogy kevésbé lelkesítő kép alakult ki erről a közösségünknek lényegbevágó kérdéséről. Kiderült, hogy olyan nagyvárosainkban, ahol számottevő a magyar lakosság, mint Kolozsvár vagy Marosvásárhely, Szatmárnémeti, Nagyvárad, ahol valamikor több magyar anyanyelvű,

A moldvai csángók rézdeser marhát tartanak, azzal szántanak, azzal szállítják a fát az erdőről. A tejet is hasznosítják, de az igavonásra használt, a gondozatlan legelőn legeltetett és legfeljebb az ároksparton kaszált gazzal etetett tehén nagyon kevés tejet ad. A kukorica nem takarmánynövény, hanem emberi fogyasztásra (puliszka) szánják. A tehén fő haszna az igaereje. A tehenek legeltetése a 8-10 éves gyerekek feladata.

„Ez a legjobb fajta nekünk, mer' munkára tudjuk használni. Érti? Itt nem csak a tejet keresik. A lóval lehet futni, lehet menni az erdőbe, fát hozni a télre, de ha megvan a tehén, akkor azzal lehet szántani, meg akkor erdőbe es lehet menni. ... Illyefalván, ott most kezdeményeztek valamit. A tehenek, azok hoznak úgy húsz liter tej, és mondtam, hogy nézzetek ide, emberek, húsz vagy harminc liter tejet tud adni egy tehén, ha adsz neki tizenöt kiló kukoricát. Hát, húzták a szájukat: tizenöt kiló kukoricát... Jó. Mondom, egyebet nem eszik, csak kukurúzát s szalmát. Nem megyen ki legelésre, csak kirándulni.” (Egy helybéli kommentárja) Forrás: Farkas, Madarász, 1998.

A család legfőbb törekvése a családtagok értelmes foglalkozással való ellátása, így a tradicionálisan szervezett gazdaság „profilját” nem annyira a piac, mint inkább a családi munkaerő összetétele, a közvetlen természeti környezet feltételei és a hagyományok határozták meg.

Ebben a szisztémában a családi munkaerő időráfordítását nem kalkulálták költségtevézőként. A szakadatlan fizikai munkavégzés a közösségi normarendszer része, és megszólították, aki nem dolgozott (értsd: aki nem verejtékes munkát végez), még ha az egyéb tevékenységével jóval több jövedelmet szerzett is.

Minden nemzedéknek megvolt a maga munkamegosztásbeli szerepe, és ez sem specializálódott egy-egy munkafolyamatra. Az út és az utcák mentén legeltető csángó gyerekek nem csak a tehenekre vigyáznak, hanem egymásra is. A 6-10 éves lányok ma is babusgatják kisebb testvéreiket, észrevétlenül is elsajátítva a gyereknevelés feladatait, a szülőknek a már járni tudó gyerekekkel alig van gondjuk.

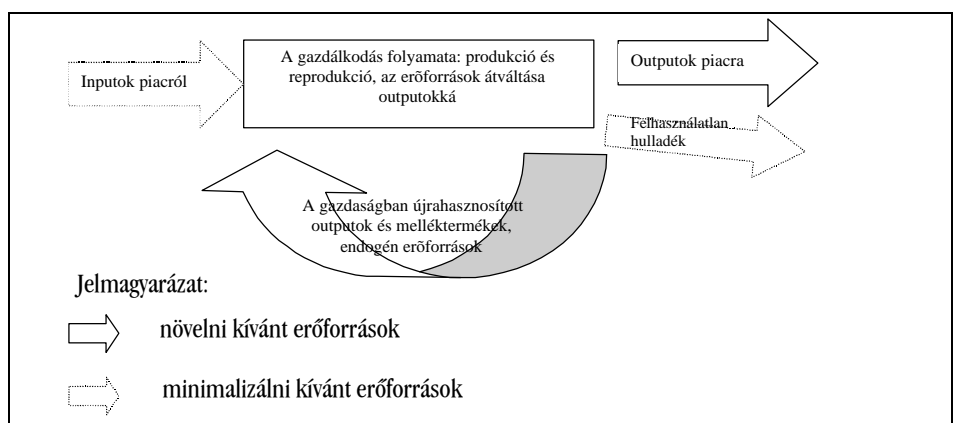
Ennek a hagyományos gazdálkodási formának nagy hátránya az alkalmazott technológia és a termelékenység alacsony szintje, az innovációkkal szembeni ellenállás; de nagy előnye, hogy minimális mértékben bocsát ki hulladék anyagot, és hogy összhangra törekszik a közvetlen természeti és társadalmi környezetével. Ennek előnyét igazán akkor leszünk képesek értékelni, amikor az ipari mezőgazdaság hátrányait soroljuk.

Az alábbi ábrán bemutatott séma alapján nem csak a gazdálkodás gazdasági folyamatai szerveződnek rendszerré, hanem az emberi kapcsolatok, a családi munkamegosztás és a közösségi normarendszer is egymásba fonódó szisztémát tart életben.

A tradicionális paraszti gazdálkodást az alábbi jegyekkel jellemezhetjük:

1. Sokféle termék és sokféle tevékenység kombinálása; a specializáció kerülése.
2. A külső piacokról beszerezhető inputok kiváltása saját termékek, melléktermékek, hulladékok visszaforgatásával, a belső erőforrások – a családi munkaerő – mobilizálásával.
3. A gazdaság és a háztartás – néha az egész közösség – ügyeinek összeolvadása.
4. Erősebb kapcsolódás a közvetlen természeti és társadalmi, közösségi feltételekhez, mint a külső piacokhoz.

A tradicionális gazdálkodás sémája

önálló, pénzügyi-kereskedelmi középiskola működött (összesen 8), hosszú időre megszakadt, s még ma sincs vagy alig van gazdasági szakoktatás. Azokban a városokban, ahol létezik magyar anyanyelven szakoktatás, ugyanazokkal a nehézségekkel küzdenek, mégpedig hogy az oktatás színvonala gyenge, nincs elég képzett szaktanár, nincsenek szakkönyvek, magyar nyelvű könyvészeti anyag, felszerelés, műhelyek, számítógépes laborok, gyenge a tanári fizetés, így az oktatási szakma nem vonzó a gazdasági szakemberek számára, s a tanárhányra egyelőre nincs megoldás, ha nincs lehetőség pótbérelapot létesíteni. Ezek a körülmények meghatározzák azt a tényt, hogy nincs feltétele a minőségi oktatásnak, képtelen a versenyképesség kialakítására.

A líceumi gazdasággal kapcsolatos szakképzési formák a legújabb elképzelések szerint három profilra tagolódnak: a szolgáltatási, a természeti erőforrások és környezetvédelem, valamint a műszaki profil. A líceumi kimondott közgazdasági szakképzés a szolgáltatások kategóriájába tartozik. A második profilhoz tartoznak a mezőgazdasággal, élelmiszergyártással kapcsolatos szakmák, erdőgazdálkodással, kitermeléssel, fafeldolgozással kapcsolatos szakmák és a környezetvédelem. A műszaki profilhoz tartoznak az úgynevezett ipari profilok, mint mechanikai, gépgyártás, elektrotechnika, számítástechnika, építőipar, szállítás, bőr- és textilipar, meteorológiai mérések profilja.

Egy olyan oktatási szerkezetet kell kiépíteni, amely legyen versenyképes, válaszolni tudjon a gazdasági fejlődés igényeire, és igazodni tudjon a munkaerőpiaci kereslethez, kiegyensúlyozott, szakmai önbizalommal

A tradicionális paraszti tudás

A gazdálkodó családtagok gyakran nem „tudták” a gazdálkodás csínját-bínját, hanem szüleikkel együtt dolgozva belenőttek, beleszocializálódtak a munkába, ellesték a munkafofókat és a folyamatokat. Ez magyarázza egyrészt azt a hitet, hogy a paraszti munkát nem lehet megtanulni, hanem csak belenevelődni; másrészt a tradicionális parasztcsaládok nagyfokú konzervativizmusát is; az „ahogy jó volt a nagyapámnak, jó lesz nekem is” szemléletét. A rendszerré szerveződött gazdaság bármely pontján bekövetkező változás ugyanis kihatással lehet a gazdasági és a családi rendszer egészére, felbolygathatja az élet rendjét.

Sokan nosztalgiával gondolnak erre a hagyományos paraszti gazdálkodásra: mondván, hogy a parasztemberek tisztelték a természetet, és tudatosan alkalmazkodtak a természet feltételrendszeréhez. Ez a gazdálkodási és életforma azonban nem abban az értelemben „tisztelte” és „szerette” a természetet, ahogyan azt a modern gondolkodás feltételezi. Erdei Ferenc írja *Parasztok* című munkájában: „Parasztnak a természet nem táj: nem kívülről nézi, nem gyönyörködik benne, de nem is támad föl a vágya, hogy leigázza. Parasztnak csak egy tája van, amelybe beleszületett, s amihez úgy hozzánőtt, hogy nem is tud róla. Vannak hegyi parasztlakók, de számukra nem természetjáró alkalom a hegyoldal, hanem szénatermő rét, fával bővelkedő erdő és kövér legelő; vannak síkföldi parasztlakók, de nekik nem aranykalással ékes rónaság a végtelen lapály, hanem műhely, kemény munkának a tere, és életük magától értetődő színhelye. Nem ünnepi szemlélődésre való mű a természet, hanem mindennapi gond, dolog és társ.” (Erdei, 1973: 19.p.)

A paraszti világkép holisztikus jellege nem a mai környezetvédők által követelt integrált megközelítés eredménye. Nem arról van szó, hogy a diszciplínák elkülönült tudományos ismereteinek mozaikját egybeillesztenék, hanem az ismeretek „halmazszerűsége”, lokális részletessége és empirikus jellege a hagyományok erejére támaszkodva áll egybe valamilyen képpé. Szabó László etnográfus a hagyományos paraszti tudásrendszerről írja az alábbiakat:

„A tudományos világkép rendszerszerűsége a felismert belső összefüggésekre épül, s maga a rendszer kiveti magából mindazt, ami lényegével ellentétes, ami okszerűen nem kapcsolható hozzá. Korábbi, szentnek tartott megállapítások kerülhetnek idővel a tudományok lomtárába, mert utólag nem igazolódtak. Munkahipotézisként működtek csupán, s volt funkciójuk egy ideig, amíg körülöttek annyira fel nem halmozódtak a téves képzetek, hogy szinte maguktól omlottak össze. (...) A halmazszerűen létező népi tudás azonban egészen más természetű. Éppen mert szigorú – a jelenségszint alatti belső összefüggésekre és oksági viszonyokra épülő – rendezőelvére nincs, képes egészen ellentmondó, egymással tudományos szempontból szöges ellentétben álló ismeretanyag befogadására. Ezért kerülhetnek egymás mellé minden további nélkül pl. az új, szervezett mezőgazdasági tanfolyamokon elsajátított agrotechnikai ismeretek s a hagyományos eljárások: a jó terméseredményt befolyásoló többszöri szántás, trágyázás, illetve a vetőszák feldobása, a szántásba belehelyezett tojás vagy a vetés megkezdése előtti fohászkodás.” (Szabó, 1993: 216-217.)

Ahogy a gyógynövények ismerete sem azon alapul, hogy a füvesasszony tudná, melyik növényben milyen hatóanyag van, hanem csak azt, hogy – ha egy kis babonát és imádságot is mellé helyeznek – rendszerint segít a dolgon, itt is arról van szó, hogy mivel a „régiek is vallották”, és eddig legtöbbször jótékonyan bizonyult, hát érdemes most is alkalmazni. Még csak az sem válik külön, hogy a babona vagy az imádság vagy a növény szára vagy a virága, esetleg a növényen élősködő valamilyen rovar tartalmazta-e a gyógyírt. Ez nagyban nehezíti ennek az ismeretanyagnak az elemzését és értelmezését. Azt a látszatot kelti, hogy nincs mögötte semmilyen valódi igaz tudás, hanem a babonás hagyományok és a tévhitek konzervatív, néha anakronisztikus halmaza.

Mindez azt jelenti egyrészt, hogy a paraszti tudás- és tevékenység-készletben nagyon sok fontos és ma is megszívlelendő ismeret van, amiket a tudományoknak érdemes megfigyelnie és – ha tudja – értelmeznie. Ezek azonban a maradiság és a tudatlan babonáság szí-

Ez pedig szinte kizárja az elvi tanulságok levonásának lehetőségét. ... Az elmélet és a gyakorlat a paraszti világban másképpen kapcsolódik össze, mint a tudományokban. Az utóbbiban éppen az alap kutatások, az alapelvek és a törvényszerűségek felismerése, majd gyakorlati alkalmazása és a kutatáson belüli minél gyorsabb információcsere a legfontosabb ... A paraszti tudás halmazszerűsége, a belső rendezőelv hiánya s a törvényszerűségek fel nem ismerése elválasztja egymástól a gyakorlatot és az „elméletet”, amin itt, paraszti vonatkozásban a lehetséges magyarázatot értjük. A gyakorlat a maga törvényei szerint alakul, s nincsen hozzá semmi köze annak, hogy milyen magyarázatokkal kísérjük. (Szabó, 1993: 220.)

nonimáiként jelentek meg a legutóbbi időig. Az 1980-as évektől aztán egyre nagyobb figyelmet kaptak a paraszti gazdálkodási rendszerek, vagy ahogyan a holland vidékszociológusok nevezik: a gazdálkodási stílusok (van der Ploeg, 1993). A szaktanácsadók és a fejlesztési szakemberek nagy óvatossággal közelítenek ezekhez a rendszerekhez (FAO, 1992; Engberg, 1990), mióta észrevették, hogy a „modern” gazdálkodás milyen sok környezeti kárt okozhat, milyen mértékben teszi függővé a gazdálkodókat a piactól és a külső erőforrásoktól. Sokszor azonban maguknak a kutatóknak kell feltenniük és megválaszolniuk a „miért” kérdéseket, amikor bizonyos gazdálkodási hagyományok nyomaira bukkantak. A tradicionális paraszti gazdálkodás nem indokolta meg, hogy például miért természet köztest a fő növényi kultúrák sorközeiben, és miért éppen a szóban forgó növényt, legfeljebb a hagyományokra hivatkozott. Az organikus gazdálkodás azonban nagyon sokat köszönhet ezeknek a hagyományoknak.

Az ipari (modern) mezőgazdaság

A második világháború utáni Európa egységesen hadat üzent a nem igazán hatékony tradicionális mezőgazdaságnak. A kontinens nyugati felén formálódó Unió már az 1958-as alapító dokumentumában – a Római Szerződésben – megfogalmazta a mezőgazdaság modernizálására tett erőfeszítéseinek fő célkitűzéseit. De a világháború okozta élelmiszerhiány Keleten és Nyugaton egyaránt a termelékenység növelését, a lakosság jobb és olcsó élelmiszerekkel való ellátását, egyszóval a mezőgazdasági termelés modernizálását követelte meg. Az Európai Közösség a másik oldalról pedig megfogalmazta célkitűzéséiként a gazdálkodók jövedelmének biztosítását és a családi üzemek számának stabilizálását is, amik bizonyos mértékben ellentmondani látszottak az előző céloknak. Nem csak arról van szó, hogy a gazdálkodók jövedelemszintjének emelése konfliktusba kerülhet a lakosság olcsó élelmiszerekkel való ellátásával, hanem – és a mi szempontunkból most ez a fontosabb – hogy a modernizálás és a családi birtokok mennyiségének védelme szükségszerűen egymás ellen ható törekvések.

A modernizáció a mezőgazdaságban

A „technológiai mókuserék”

A modernizáció mindenekelőtt a gazdaságok piac felé fordítá-

sát jelentette. Olyan új technológiák bevezetését, amikhez a szükséges gépeket, a szaporítóanyagokat, a termésfokozókat, a kórokozók és a gyomok elleni védőanyagokat az input-piacokról lehetett beszerezni, és a megvásárlásukat piaci értékesítésekből lehetett fedezni. Az egyre több piaci inputot igénylő termelés mind magasabb szintre tornászta a piaci értékesítés növelésének kényszerét. Ahhoz azonban, hogy a gazdálkodó viszonylag korán áttérjen a legújabb technológiára, tőkeigényes beruházásra volt szükség, amit – már csak a bankfedezet miatt is – a hatékonyabb birtokok tudtak könnyebben megszerezni. Ezt a folytonos modernizálódási kényszert nevezi Barlett (1989) „technológiai mókuseréknek”. A mezőgazdaság munkaintenzív ágazatból egyre inkább tőkeintenzív ágazattá vált. Mára igen jelentős összeggel kell rendelkeznie annak a családnak, amely a versenyképesség esélyével akar a mezőgazdasági ágazat szereplőjévé válni.

A másik oldalról meg kell említenünk, hogy a technológiai forradalom óriási előrelépést jelentett a mezőgazdasági termelés területén a világ minden táján. Az az európai országokra általánosan érvényes törekvés, hogy az élelmiszerek tekintetében ne függjenek más országoktól, hogy az alapvető élelmiszerekből biztosítani tudják az önellátást, nem csak teljesült, hanem számos országban jó néhány árucikk esetében túlteljesült. És ha meggondoljuk, hogy a „zöld forradalom” eredményei nélkül az ázsiai népességrobbanás gyermekei közül hány millió ember számára lett volna elkerülhetetlen az éhezés és az éhhalál, nem hagyhatjuk elismerő szó nélkül ezt a fejleményt. Emlékezzünk a csángók tehéntartási technológiájára! Mekkora beruházásra volna szükségük, hogy versenyképesek lehessenek az alábbi technológiát működtető farmmal szemben?

„Minden marha azonosító nyakláncot visel. A farmer számítógépre táplálja valamennyi marha számát és a napi élelemadagját. A tehének bemennek az állásukba. Azonosító fémlapocskájuk kontaktusba kerül az etető fémtálcájával. A számítógép ellenőrzi, hogy a marha megett-e már az adagját. Ha nem, a komputer beindít egy motort, amely egy fűrészerű továbbítót hoz működésbe. A fűró a marha elé tolja a takarmányt.

A kutatók szerint nincs messze az a nap, amikor a külső környezeti kondíciókat ellenőrző szenzorokat az állatok bőrébe ültethetik. A szenzor érzékeli a környezet bármilyen változását, beindít egy automatizált rendszert, amely bekapcsolja például a világítást vagy az élelmiszerszállítót vagy a vizet stb. A vérben, a tejben vagy a vizeletben történő változásokat a komputer automatikusan érzékeli és elemzi, majd az állat tájába keveri a kívánatos szerezket, hogy a marha elfogyaszthassa a következő látogatásakor az állásban.” (Rifkin, 1995, 116. p.)

Az iparszerűség

Korábban a legtöbb megfigyelő – laikus és tudós egyaránt – meggyőződéssel hitte, hogy a mezőgazdálkodás nem szervezhető tömegtermelés-szerűen. Végtére is a mezőgazdaságban olyan élő anyaggal folyik a munka, aminek meghatározott biológiai – növekedési, termékenységi, szaporodási – ciklusai vannak, amelyek nem erőszakolhatók meg. Az agrártermelésben túl sok speciális eszköz szükséges, ezek az év nagy részében kihasználatlanul állnak, más munkafolyamatokra nem használhatók, nem csak más ágazatokban, hanem a gazdálkodáson belül sem. Ráadásul a ter-

melési folyamatok is túl sok üres időt tartalmaznak, s ezért a szerelőszalag-szerű technológiát alkalmazó ipartól eltérően a munkamegosztás nem alakulhat ki a specializált feladatoknak megfelelően.

Hogy az iparszerű termelés mégis lehetséges, egy közeli példára hivatkozom. Emlékezzünk vissza a hazai virágkertészek egy évtizeddel ezelőtti újításaira! Mivel a virág iránti kereslet az év néhány meghatározott napján (nőnap, pedagógusnap, ballagás, Erzsébetnap stb.) tetőzik Magyarországon, a kertészeknek el kellett érniük, hogy a szegfű ne nyíljon „nyakra-főre”, hanem a kiténtetett napok előtt 24-28 órával boruljon virágba, még hozzá nagyjából egyenlő hosszúságú száron, és elég, ha 2-3 napig marad tetszetős. Ehhez a kiskertekben nyíló szegfű nem megfelelő; új fajta kellett, olyan növekedésserkentők és -gátlók alkalmazására volt szükség, amikkel szabályozható a virág életciklusa, és olyan gépek is, amelyekkel egyszerre nagy tömegű virágot lehet kíméletesen levágni.

Nagyjából hasonló folyamatok játszódtak le a nagy méretekben termesztett valamennyi növénynél. Nem érdemes kétszer-háromszor a földre menni, és mindig csak az éppen érett termést betakarítani, el kell érni, hogy valamennyi növény (paradicsom, banán, szőlő stb.) egyszerre és ugyanolyan mértékben érjen be. Az azonos minőségű magvakat egyenlő – a gépek mozgásához igazodó – sortávolságba, egyenlő mélységbe kell ültetni, és ami fő: kellően nagy méretű táblákat kell kialakítani, ahol már érdemes gépekkel munkálkodni.

A szabványosodás a mezőgazdasági termelési lánc nagy részére jellemzővé vált. Output oldalon, tehát a termékpiacon a nagy kereskedelmi hálózatoknak és feldolgozóknak nem éri meg kicsi – és különböző minőségű – tételekkel bíbelődni, folyamatos, nagy tömegű és azonos minőségű terméket várnak a termelőktől. Paradox módon a környezet- és egészségvédelmi szabályozók is a szabványosodás előretörését eredményezték: részletes szabványokban írják elő a piacra kerülő termékek minőségi elvárásait (Bush, 2000).

Az ilyen mennyiségű és minőségű, szabványszerű termékek tömeges piacra juttatása feltételezi a gazdálkodás másik – az input – oldalának a szabványosodását is. Könnyen belátható, hogy a megfelelő gépek, szaporítóanyagok, vegyszerek nélkül a feladat megoldhatatlan. Mindezek következtében az agrár-alapanyagtermelés „beszorul” az úgynevezett agribiznisz kimeneti és bemeneti csatlakozásai közé. Sorsa a kimeneti oldalon a termékpiacok, a kereskedők, a feldolgozók, a szállítók; a bemeneti oldalon pedig a gépgyártók, a vegyipar, a kutatóhelyek és persze szintén a kereskedők, a szállítók kontrollja alá kerül.

A munkaerő-hasznosítás

Könnyen belátható, hogy az ipari mezőgazdaság hatékonyságának

növekedése együtt jár az emberi munkaerő helyettesítésével. Az alapanyag-termelés minimális munkaerőt köt le, annál többet az „agribiznisz”. Nem érdemes azonban azon vitatkozni, hogy a mezőgazdaság elsődleges (az alapanyag-termelésben lévő) foglalkoztató szerepének csökkenését ellensúlyozza-e a másodlagos (a kapcsolódó ágazatokban jelentkező) munkaerő-lekötés növekedése, hiszen mi most a vidékfejlesztés szempontjából értékeli az ipari mezőgazdaság hatásait, a kapcsolódó ágazatok pedig rendre a városi központokban működnek, nem járulnak hozzá lényegesen a vidéki munkaerő foglalkoztatásához.

Ennélfogva tényként állapíthatjuk meg, hogy a mezőgazdasági alapanyag-termelés hatékonyságának növekedése a foglalkoztatás kárára növelhető. Csakhogy a mezőgazdasági munkaerőnek a legkevesebb figyelmet vonzó része az az időszakos bér munkás tömeg, amely (Amerikában például a tömeges illegális mexikói) a klimatikus körülményeknek megfelelően vándorol a munkadömpingek helyszínére munkáért. Sokkal nagyobb politikai és társadalmi érdeklődés kíséri a családi gazdálkodók (farmerek) sorsát, akiknek – illetve családtagjaiknak – jó része kénytelen mezőgazdaságon kívüli munkát vállalni megélhetése érdekében és részidőben gazdálkodni vagy felhagyni a gazdálkodással.

Annak ellenére, hogy a legtöbb iparilag fejlett országban erőteljes politikai szándék az agrárfoglalkoztatottság – és ezalatt rendszerint a családi gazdaságokat értik – védelme. Emlékezzünk rá, hogy már a Római Szerződés is megfogalmazza ezt a feladatot. Az ilyen törekvéseknek azonban ellentmond a hatékonysághoz kapcsolódó birtokkoncentráció.

A mérethatékonyság és a birtokkoncentráció

A nagy gépek kihasználtsági rátái, a termékfelvásárlók a piacon, a banki hitelnyújtók, a mezőgazdasági inputok értékesítői – mind a nagyobb méreteket részesíti előnyben a méretgazdaságosság közgazdasági kritériuma alapján. A „technológiai mőkuserék” miatt elkerülhetetlenné vált, de jelentős összegeket igénylő beruházások csak kellő kihasználtsági ráta mellett térülnek meg, a beruházás kifizetéséhez szükséges árumennyiséget is nagyobb gazdaságok képesek kitermelni, nem is beszélve arról, hogy a bank szívesebben lát egy-egy nagy gazdaságot adósként, mint sok kicsit stb. – tulajdonképpen csaknem minden gazdasági megfontolás a méretnövekedés mellett szól.

A méretgazdaságosság negatív kihatásai elleni védekezés egyik eszköze a szövetkezés, ami a gazdaságok együttes fellépését teszi lehetővé a piacokon, és egyben megvalósítja a szervezett érdekképviseletet elsősorban Európa északnyugati tájain. Miközben azonban a politika is igyekszik támogatni a családi gazdaságok fennmaradását, a birtokkoncentráció szinte megállíthatatlan tendenciaként vonul végig a 20. század agrártörténelmében, és minden intézkedés ellenére ma is hat.

„A farmer népesség létszáma erősen visszaesett az Európai Unióban. A birtokok száma öt év alatt 9%-kal csökkent, az 1989/90-es 8,6 millióról az 1993-as 7,8 millióra (EU-15), illetve az 1995-ös 7,3 millióra. A csökkenés több mint tízszázalékos volt Belgiumban, Luxemburgban, Franciaországban és Spanyolországban, miközben Hollandiában, Görögországban, Ausztriában és Finnországban 4% körüli volt a csökkenés. (...)

Ugyanezen időszakban (...) az átlagos birtokméret az 1989/90-es 15 hektárról 1993-ra 16,4 hektárra nőtt, és 17,5 hektár lett 1995-ben. Az átlagértékek azonban elrejtik a tagországok közti mély különbségeket, de még a tagországokon belüli régiók közti eltéréseket is. Az alábbi tipológiát határozhatjuk meg:

- a „déli modell” kicsi és nagy (4-8 ha) birtokokat jelent, amiket idősebb farmerek művelnek. Ez tipikus Görögországban, Olaszországban, Portugáliában (...) és Spanyolország sok régiójában. (...);
- az „északi modell” közepes és nagyméretű farmokból áll (a nemzeti átlag a 17 hektártól 67 hektárig terjed), ami elsősorban Írországban, a Benelux államokban, Dániában, Németországban, Franciaországban és az UK-ban található.” EC, DG VI. (1997)

Ahol a vidéki lakosság megélhetésének egyedüli alapja a mezőgazdasági alapanyag-termelés, a birtokkoncentráció egyértelműen az elnéptelenedéshez vezet. Az önállóságukat (ti. a gazdaságukat) elvesztő és így megélhetés nélkül maradó emberek a világ legtermészetesebb módján oda áramlanak, ahol munkát és életlehetőségeket találnak: tehát a városi centrumokba, vagy azok környékére. Birtokukat örömmel vásárolják meg a növekedni szándékozó farmerek (ld. „északi modell”).

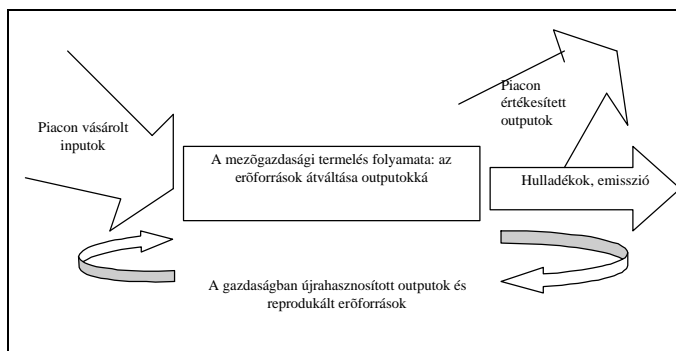
Ahol azonban nagy a városi munkanélküliség, ott az agrár-munkanélküliek jó része megszorul falun és vidéken, illetve körömszakadtáig ragaszkodik a versenyképes termelésre reménytelenül kicsi gazdaságához (ld. „déli modell”).

A specializálódás

A komparatív előnyök elmélete alapján érthető, ha egy gazdasági szereplő minden mobilizálható erőforrását a számára előnyös termék előállítására fordítja, s az azon túli szükségleteit másoktól vásárolja meg, azok előállításával nem foglalkozik. Az ilyen specializálódás egy ponton túl az outputok visszaforgatását is megszünteti: miért foglalkozzék egy állattartó a takarmány előállításával, ha megvásárolhatja azt a piacon; miért pazaroljon időt a trágya kezelésére, ha kemikáliákkal gyorsabban és olcsóbban megoldhatja a talajtápanyag utánpótlását; és folytathatnánk a sort. A gazdaság specializálódása egyrészt a piactól való függését erősíti, másrészt oda vezet, hogy a korábbi belső (endogén) erőforrások jó része értéktelen hulladékká – szennyezéssé – válik.

A „modern” gazdálkodás sémája

Az „iparszerű mezőgazdaság” vállalkozói típusú válfaja már nem a családi munkaerő összetételéhez igazítja a gazdálkodás profilját, hanem a piac fizetőképes keresletéhez. Ha pedig a család valamelyik tagjának munkaereje nem hasznosítható ezen profilon belül, akkor az keressen magának valamilyen megélhetést a gaz-

daságon kívül. A vállalkozás majd gépekkel pótolja vagy bérmunkásként foglalkoztatja az esetleg kívánatos munkaerőt.

A specializálódás másik következménye az erős függés a külső piactól és a belső – potenciális – erőforrások hulladékként való megjelenése. Jó esetben egy másik gazdaság vevő lehet valamelyik melléktermékre (ekkor a szóban forgó anyag piaci terméké válik), az esetek többségében azonban a fel nem használt melléktermék környezetszennyező hulladék lesz.

„A jelenlegi, általánosan alkalmazott, zárt, koncentrált állattartást a mezőgazdaság ‘szennyes ágazatának’ tekinthetjük, amely folyamatos és nagy tömegű melléktermék termelésével a többi ágazatnál lényegesen nagyobb terhelést jelent a környezetére. (...)

... de egy állattartó telep környezeti hatását – legalábbis egy bizonyos méretig – alapvetően nem az állatlétszám nagysága, hanem az alkalmazott tartási és trágyakezelési technológia és a keletkező melléktermékek kezelésének és hasznosításának a színvonala határozza meg. (Sántha, 1999: 37, 47. p.)

„Legalábbis egy bizonyos méretig” – írja Sántha, aki maga is elismeri, hogy a mezőgazdaság egyik legnagyobb környezetszennyező forrása a nagyüzemi intenzív állattartás.

A specializálódás további problémája a regionális specializálódás, a monokultúrák kialakulása. Előbb csak az egyes árutermelő gazdaságok szűkítik korábbi termékszerkezetüket egy vagy két meghatározó termékre, majd egész országrészek, régiók specializálódhatnak, és óriási monokultúrák alakulnak ki a mezőgazdasági termelésben.

„Jóllehet az árutermelést megelőző természetes gazdálkodás idején is létrejött a termelés térbeli differenciálódása, ezt azonban [akkor] nem a piac, hanem a természeti tényezők által determinált termelékenységi különbségek és az adott népesség száma, a népsűrűség élelmiszer-szükséglete határozták meg. ... A szakosodás folyamatában a beruházások, ráfordítások a leggazdaságosabban előállítható termék termelésére koncentrálnak. A specializáltság fokának növekedése általában együtt jár az illető termék termelésének koncentráálásával, árukibocsátásának növelésével, a termelés gazdaságosságának emelkedésével” (Bernát, et. al., 1997: 12.p.).

Ma – az élelmiszerpiacok nemzetközi méretűvé terjedése révén – a piaci igények és a piaci verseny a világ valamelyik távoli pontjáról befolyásolhatja az akárhol folyó termelés jellegét. Ma már nem a közeli város a vidéki területek termékeinek vég-ső fogyasztója. A korábbi időkben a városok méretét az őket a közelből tápláló agrártermelők száma és elhelyezkedése korlá-

tozta. A második világháború után Nyugat-Berlin élelmiszerekkel történő távolsági ellátása már előre jelezte a város és közvetlen vidéke élmezési kapcsolódásának megszakadását. Ez nem csak azt jelenti, hogy a települések piacain megjelennek a több ezer kilométernyi távolságból a helyszíntre szállított gyümölcsök (banán, narancs) és más romlandó termékek (tej, vaj, virág stb.), hanem azt is, hogy a lokális termékek vagy kiszorulnak ezekről a piacokról, vagy kénytelenek utánozni, illetve átvenni a távoli versenytársak termékparamétereit.

A város és vidéke – Erdei munkásságából ismert – szoros kölcsönfüggő kapcsolódása egyre egyoldalúbbá vált. A város többé nem a vidékének földjén termelt élelmiszerek fogyasztója, hanem csak felvásárlója, kereskedelmi mediátora. „Nem csupán az agrártermékek skálája szűkül, hanem a 'termelési rendszer is területi dimenziót öltött. A valamikor önálló élelmiszertermelő területek most olyan importált termékektől függenek, amiket csak a régió kívüli éghajlati és talajviszonyok között célszerű termelni.” (Gillespie et al., 1994: 4-5. p).

A globalizálódás alapvető változásokat okozott a mezőgazdaság, az agrárgazdálkodás, valamint a természeti környezet viszonyában is. „Korszerűnek – írja Buday-Sántha (2001) – a magas műszaki színvonalon, magas szakértelemmel folyó, termelési technológiájával a helyi adottságokhoz illeszkedő, a gazdasági (piaci), humán- és állategészségügyi, higiéniai, környezet- és természetvédelmi, valamint állatvédelmi követelményeknek megfelelő, a szántóföldektől, illetve az istállótól a fogyasztó asztaláig minden szakaszban ellenőrzött minőségi tömegtermelést tekinthetjük.” (196. p.)

A meghatározással legalább két problémánk merül fel: az első a „technológiájával a helyi adottságokhoz illeszkedő” kitétel általánossága; a másik a tömegtermelés mérete – az „optimális méret” ökonómiai és ökológiai kritériumai közti különbség.

Vegyük sorra ezeket a kérdéseket! Az első probléma a „helyi adottságokhoz illeszkedés” általános kritériumával van. Milyen léptékben vegyük figyelembe ezeket a „helyi adottságokat”? Minél nagyobb táblán folyik a termelés, annál nagyobb méretekben kell egységesíteni a „helyi adottságokat”, műtrágyákkal a talaj termőképességét, érlelő kemikáliákkal a fagyugokban késlekedő érlelődést stb. A tömegtermelés gazdasági előnyei ugyanis csak akkor arathatók le, ha a tömeges termés egyszerre azonos minőségben jelenik meg, lehetővé téve a gépesített betakarítást.

A gépesítés önmagában is a méretek növeléséhez és a részlet-eltérések homogenizálásához vezet. Az „optimális” táblaméret a gépek kapacitásaihoz igazodik, nem pedig a talaj és a klíma sokféleségéhez. A közgazdasági értelemben számított „optimális” méret a termőterület uniformizálását, sokszínűségének csökkentését okozza, míg az ökológiailag „optimális” méret – mint látni fogjuk – a széljárás, a vízháztartás stb. adottsá-

gaihoz igazodik, a termőterületek közé ékelt biotópokkal igyekszik fenntartani a terület sokszínűségét (diverzitását).

A versenyképes tömegtermelésre kevésbé alkalmas területeken is lehet jelentős befektetésekkel – inputokkal – fokozni a termelést. Ez azonban kiegészítő költségeket jelent, s az így termelt árucikk csak kiegészítő támogatásokkal állhat meg a lábán a nemzetközi élelmiszerpiacok versenyében az olyan termékekkel szemben, amelyek előállításához nem volt szükség hasonló költségeket igénylő inputokra. A nemzeti és a regionális agrárpolitikák a kereskedelmi és ártámogatások bonyolult rendszerét hozták létre a hazai mezőgazdaság versenyképességének erősítésére. Napjainkban éppen az ilyen támogatások lefaragásáról folyik a leghevesebb vita a nemzetközi politikai küzdőtéren.

A globális méretű élelmiszerpiacon a természeti feltételek, a támogatások és a piaci körülmények hármásából az utóbbi kettő nemzetközi méretekben egységesedik, miközben a természeti feltételek megmaradnak lokális sajátosságnak. Amíg a város a lokális környezetében megtermelt élelmiszert fogyasztotta, ezek a természeti adottságok határozták meg az agrártermelés rentabilitását. Mára azonban a lokális termékeknek (például a helyben termelt almának) a globális piaci árucikkokkal (pl. banánnal, narancssal, mandarinnal) kell versenyezniük a legkisebb hazai települések piacain is. Azt is mondhatnánk, hogy ma már nem a helyi termelők és nem a helyi természeti feltételek szabják meg legerőteljesebben a lokális tevékenységeket, hanem a globális világpiac.

Az ipari mezőgazdaság negatív hatása a vidék gazdaságára

Ebben a fejezetrészen természetesen sarkítva mutatjuk be a produkcionista mezőgazdaság negatív hatásait. Ezek némelyike az intenzív – de nem az ipari – gazdálkodás további folytatása mellett is tompítható, míg mások gyökeresen eltérő technológiát és környezettudatosságot igényelnek.

1. A környezeti károk: Az iparszerű mezőgazdasággal szembeni kritikák rendszerint a tömegtermelés technológiájának a természeti környezetre gyakorolt negatív hatásait sorolják fel.

A szakirodalom gyakran említi a nagy gépek okozta talajtömörödést, a vegyszerek alkalmazása miatt növekvő talaj- és vízszennyezést, a tájképek elsivárosodását, a monokultúrák terjedését, az új, hatékony technológiák környezeti veszélyeit, a termőréteg kiszigerelését stb.

2. Az egzogén függés: Az iparszerű mezőgazdálkodásnak fontos következménye a szabványosodás és az uniformizálódás, ami egyrészt a tömegtermelés méretgazdaságossága felé tolja el az agrárium termelését is, másrészt pedig – és a vidékfejlesztés szempontjából ez a következménye fontosabb – elszakítja a termelést a lokális környezetének kritériumrendszerétől, és egy térben és időben távoli piac értékszempontjaihoz

illeszti. A mezőgazdasági termelés elveszíti integrációját a helyi feltételekhez és egy külső feltételrendszerhez igazodik. Más szóval nem Szalkszentmárton, de nem is Budapest határozza meg, hogy mit és milyen technológiával kell Szalkszentmártonban termeszteni, hanem a tokiói tőzsde.

3. A lokális feltételrendszertől való eltávolodás nem csak a távoli piacok értékrendszerét kényszeríti a helyi termelésre. Eltépi a természeti környezet és a helyi mezőgazdálkodás integrációját is, hiszen az árutermelő mezőgazdasággal szembeni versenykihívás a nemzetközi piacokhoz, az agrobiznisz ki- és bemenő ágaihoz való integrálódást igényli. A távoli kereskedelmi központok nincsenek (nem lehetnek) tekintettel arra, hogy milyen környezeti és társadalmi áldozatok árán sikerül előállítani a szóban forgó árucikket. A fa a nemzetközi piacokon ugyanolyan árucikk, függetlenül attól, hogy a brazil esőerdőkből vagy Ukrajna erdeiből származik.

– Legyünk jóhiszeműek: a nemzetközi kereskedelmi központok aggódhatnak a természeti környezetért vagy a helyi társadalom egészségességéért, de olyan későn érkeznek el hozzájuk a nagy távolság miatt az információk, amikor a lokális folyamatok már visszafordíthatatlanok lehetnek.

– Legyünk ismét jóhiszeműek: az input-előállítók és kereskedők aggódhatnak a környezet és a helyi társadalmak állapotaért, de elsődleges érdekük mégis termékeik értékesítése. A régi, nagy tömegben alkalmazott szerek helyett új, kisebb mennyiségben alkalmazható és célzott hatású szereket fejlesztenek ki, ezek azonban megnövelik a felhasználás kockázatait.

Más szóval nem a szalkszentmártoni természeti adottságok és környezeti állapotok határozzák meg, hogy mit kell Szalkszentmártonban termeszteni, hanem a nemzetközi input-és output-piacok.

4. Az élelmiszer-biztonság. Az egymástól földrajzilag végtelen távolságba szakadt termelés és fogyasztás egyre fokozódó bizalmatlansághoz – és újabban kifejezett aggodalmakhoz – vezetett az élelmiszerpiacokon. A fogyasztók tudni szeretnék, hogy amit esznek, az milyen technológiával, milyen tartósító-, ízesítő- és színezőszerek felhasználásával és egyáltalán: miből készült. A nemzetközi méretekben villámgyorsasággal terjedő állati – és potenciálisan embereket is fenyegető – betegségek, a különböző adalékanyagok emberre gyakorolt hatásának ismeretlensége, a géntechnológia kockázatai mind olyan tényezők, amelyek az élelmiszerszabványok legszigorúbb előírásai ellenére is növelik az ismeretlenből érkező élelmiszerek iránti bizalmatlanságot – sőt félelmet. A világ iparosodott országaiban terjed a lokális élelmiszerháló, a termelők és a fogyasztók közti direkt kapcsolatok „divata”.

Összefoglalva: az iparszerű – tehát a globális élelmiszerpiac ítélete szerint korszerű – mezőgazdasági termeléssel szembeni vádak szerint a „fordista” mezőgazdaság monokultúrák, környezet-

szennyező, az emberi munkaerőt kiszorító, tőke- és inputigényes. Következésképpen pedig lényegében nem segíti a lokális vidéki társadalom megélhetését, elvándorlásra kényszeríti a foglalkoztatást kereső vidékieket, elsváritja a tájat és rombolja a biodiverzitást, uniformizálja a termelési és a fogyasztási mintákat.

„A mezőgazdaság modernizációs folyamata – ahogyan az a 20. század második felében a fejlett országok mindegyikében és sok fejlődő országban is lezajlott – teljesen összeférhetetlen a fenntarthatóság elveivel és a kapcsolódó »fenntartható mezőgazdálkodás« koncepciójával. A produktivitás növelése érdekében sok mezőgazdasági földterület mélyreható átalakuláson ment át a nyugati munkaszervezési modell, a termelési minták és a külsőlegesen kifejlesztett technológiai csomagok bevezetése miatt. Ezeket univerzálisan alkalmazhatóknak tekintették, függetlenül a lokális társadalmi és környezeti kontextusuktól.” (Pugliese, 2001: 112. p.)

Az élelmezési dilemma

A „produkcionista” – tehát a mezőgazdasági árutermelést mindenek fölé helyező – szemlélet figyelemre méltó érvekkel rendelkezik álláspontja alátámasztására. Tudnunk kell, hogy a világ népessége tovább növekszik és már ma is óriási mértékű éhínségek, tömeges éhhalálok fordulnak elő – elsősorban Afrika szegényebb területein. Az OECD egyik tanulmánya szerint: „a világ erőforrásai elegendők arra, hogy a szükséges élelmiszert előállítsák a 2020-ra előre jelezhető 8 milliárdos népesség számára a környezet rombolása nélkül. A népességnövekedés és a gyors városiasodás, a jövedelemnövekedés és a táplálkozási szokások változásai alapvetően megnövelik az élelmiszer-szükségletet a következő 25 év során. A világ gabonaszükséglete mintegy 55 százalékkal nő, a hússzükséglet pedig több mint 75%-kal. Ez óriási nyomást jelent a termelésre és a piacokra. Az élelmiszer-termelés növekedésének nagyobb része azonban a terméshozadékából kell származzék.” (Taniguchi, West, Bouin, 1996: 13. p.)

Ugyanakkor a mezőgazdaságilag művelhető – és a művelt – területek nagysága világméretben csökken a sivatagosodás, az urbanizálódás stb. miatt; s ebből következően egyre kisebb területen kell a rendkívül gyorsan növekvő létszámú fogyasztói tábor élelmiszerrel ellátni. Ez azt jelenti, hogy a meglévő – esetleg minimális mértékben növelhető – termőhelyen kell előállítani a jelenleginél messze nagyobb mennyiségű élelmiszert. Ez olyan intenzív technológiák alkalmazását követeli meg, amelyek rendkívül költségesek, és csak kevés ország rendelkezik ezek bevezetésének feltételeivel. Másrészt – szemben az OECD dokumentum optimizmusával – semmi biztosítékunk nincs arra nézve, hogy a Föld el tudná viselni azt a mértékű és intenzitású mezőgazdaságot, amely ennek az óriási feladatnak a megoldásához szükséges volna.

Az élelmezési kihívásra válaszként adott „produkcionista megoldás” korlátait máris jelzik a globális környezeti problémák (például a rizsföldek és a kérődző állatok közrehatása az üvegházhatás kialakulásában; a jóval kisebb mennyiségben szükséges, de

éppen ezért nemcsak hatékonyabb, hanem kockázatosabb vegyszerek alkalmazása; a globális méretű táp- és takarmányipac hatása a járványok terjedésére; a monokultúrák szerepe a gyomok, kártevők és betegségek terjedésében stb.).

Egyre látványosabban tárul fel, hogy a Föld eltartóképessége nem terjeszthető ki korlátlan méretekben. Mindez nem jelenti az iparszerű mezőgazdaság temetését. Sőt a számítógépes irányítás, a genetikai ipar és az alternatív termelési rendszerek eddig nem látott lehetőségeket kínálnak a még több élelmiszer előállítására. A hosszú távra szóló projektek a víz- és szövetkultúrák révén a talaj nélküli növénytermesztés kifejlesztését ígérnek. „A komputerforradalom és a biotechnológiai forradalom egyetlen technológiai komplexumba kapcsolódása az élelmiszertermelés új időszakát vetíti előre. Olyannak, ami elválik a földtől, az éghajlattól és az évszakoktól, a mezőgazdasági outputok meghatározó ágenseitől. . . . A technológia a laboratóriumi molekula-manipulációk révén kiszoríthatja a nyitott földeken történő gazdálkodást. . . . Nemrég két USA-ban székelő biotechnológiai cég jelentette be, hogy sikeresen állított elő vaníliát laboratóriumban növényi sejt-kultúrából.” (Rifkin, 1995: 123, 124.p.)

Bárhogyan alakuljon is az élelmiszertermelés jövője és piaca, néhány dolgot biztosan előre tudhatunk.

1. A „produkcionalista” rendszerek működésére elengedhetetlen szükségünk van. Az óriási mértékű népességnövekedés miatt szükségessé vált az élelmiszer-termelés fokozása. Ennek és az élelmiszerek tartósíthatósága érdekében elengedhetetlen a jövőben is bizonyos vegyszerek és vegyi kezelések alkalmazása az élelmiszer-termelésben és -feldolgozásban.

2. Biztos az is, hogy forradalmian új technológiák kerülnek kifejlesztésre, amelyek képesek lesznek óriási mértékben növelni az élelmiszer-termelés és az élelmiszer-feldolgozás hatékonyságát.

3. A vidéki területek gazdaságának meghatározó alapja a mező-, az erdő- és az élelmiszergazdaság lesz.

4. Ugyanakkor egészen biztosra vehetjük, hogy felértékelődnek olyan környezeti és természeti elemek, amelyek korábban alig kaptak figyelmet a termelők és a közzgazdászok körében. Így például a biodiverzitás vagy a tájképi elemek, a lokális termelési stílusok és az azokhoz kapcsolódó lokális tudások, a kulturális örökség stb. Egyre nyilvánvalóbbá válik mindenki számára, hogy a vidék nem csak az élelmiszert állítja elő, hanem funkciói közé tartozik az élelmiszer-termeléshez is nélkülözhetetlen erőforrások gondozása (talaj, víz) és karbantartása is.

A modern mezőgazdasági tudásrendszer

Mannheim Károly a „világ elmágiátlanításaként” ír arról a folyamatról, amelynek a lényege a racionalizálás, a számszerűsíthetőség (a kvantifikálhatóság) és az általánosan érvényes (generalizálható) tételek megfogalmazása logikai összefüggések alapján. „Azzal az egyáltalán nem bizonyított előítélettel köze-

ledünk a dolgokhoz – írja –, hogy az ember csupán annyiban ismer meg, amennyiben tapasztalatai mindenki számára demonstrálhatóak lesznek” (Mannheim, 1994, 40. p.). Ezért hiszünk a tudományban, különösen a matematikai nyelven és az általánosérvényűség igényével kommunikáló tudományban. Csak olyan bizonyosságokat érdemes felkutatnunk, amelyek általánosan demonstrálhatóak, s nemcsak egy hitbeli közösség számára közvetlenül beláthatók. A modern tudás az általánoságban érvényes, racionális elvek szerint rendezett tudás.

A logikai összefüggések sorára építkező és általános érvényesítő megállapítások rendszerbe szervezhetőek és átadhatóak (taníthatók). Nem szükséges – és nem is lehet – fizikailag érintenünk, empirikusan tapasztalnunk számos dolgot ahhoz, hogy megtanulhassuk a működési elvét. A sokféle működési folyamat elméleti ismerete alapján új logikai felépítményeket konstruálhatunk. Ez a fajta ismeret és ismeretátadás gyökeresen eltér természetében a hagyományos paraszti tudásvilágétól.

Aki a tudományos megismerés logikai folyamataihoz szocializálódott a tanulás intézményrendszerében, rendszerint tudatlanságnak, babonáságnak gondolja azt a hagyományos népi tudásanyagot, amely rendszertelenül egymás mellé torlódott tapasztalatok halmaza, mindenféle logikai összefüggésrendszer ragasztóanyaga nélkül.

A mezőgazdasági szakoktatás Magyarországon – Európával egy időben – az 1780-as években indult (Szarvason, majd Keszthelyen). Mindössze 200 éve, hogy egyáltalán felmerült az igénye a gazdasági és erdészeti ismeretek tudományos rendszerbe foglalásának és átadásának. Ez a két évszázad – és az időközben bekövetkezett technológiai fejlődés – példátlan mértékű haladást hozott a mezőgazdasági ismeretek rendszerezésében, kiegészítésében és a különböző élettudományok mezőgazdaság körüli integrációjában. Röviden: a mezőgazdaság megtanulható és több részterületre osztható professzionális szakma lett. Az egyetemeken nagy számban ontották az agrárközzgazdászokat, a növénytermesztőket, a növényvédelmi szakembereket, a szaktanácsadókat stb.

A tudományosság és a népi tudáskészlet erőteljesen elvált a mezőgazdaság területén. A tudományos mezőgazdálkodás az ipari mezőgazdaság produkcionista logikája alapján nemigen tudott mit kezdeni a hagyományos tudásoknak a rendkívül aprólékos és mély, de csakis a lokalitásra érvényes készleteivel. Bizonyos fogások ismeretére – például: miként kell a szénászekeket úgy megrakni, hogy ne húzza félre a súly – az ipari mezőgazdaság körülményei között nem volt szükség.

A modern mezőgazdasági szakember valamennyi termelési tényezővel (erőforrással) racionálisan kalkulált, beleértve az emberi munkaerőt és munkaidőt is. Racionalitást tételezett fel az emberekről is, és gyakran értetlenül fogadta, miért nem kapnak az emberek a modern agrártudomány ígéretes innovációi után.

A Hangya Szövetkezetek Nagyenyeri Központja

GYÖRFI DÉNES

Somai József *Közgazdasági múltidézés* című írásában a *Közgazdász Fórum* idei áprilisi számában többek között arra figyelmeztet, hogy az erdélyi magyar szövetkezeti mozgalom múltjában még olyan feldolgozatlan gazdag szövetkezeti múltunknak is helyet óhajtunk nyújtani, mint a Hangya Szövetkezeti Központja, a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége, az Erdélyrészi Iskolaszövetkezetek és más kapcsolódó szövetkezeti témák. „Megbocsáthatatlan bűn lenne megfeledezni viszont az erdélyi magyar szövetkezeti mozgalomnak közvetlenül az első világháború és a két világháború között kifejtett tevékenységéről, a két magyar szövetkezeti központhoz, a nagyenyedi, illetve a marosvásárhelyi Hangya szövetkezetek központjához, valamint a kolozsvári székhellyel működő szövetség értékesítő és hitelszövetkezetek központjához tartozó sok száz magyar szövetkezetről.” Majd másutt így indokolja, összegezi fenti állításait: „Tesszük mindezt azért, hogy az erdélyi magyar ember magatartását jellemző, egymás kölcsönös megítélésének többszázados hagyománya a jelen és a jövő tanulsága legyen, mert úgy hisszük, hogy ha a mai magyar közösségért felelősséget érző közösség-szervezők ráébrednek ennek a forrásnak a nagy tartalékára, a jobb sorsra érdemes erdélyi magyar közösség rávezethető egy életképebb gazdaság vitelére. Ne hagyjuk a múlt értékeit elásva hagyni, tegyünk erőfeszítést feltárásunkra, és hasznosítuk a múlt ismeretét és tanulságos gyakorlatát, jelenünk és jövőnk jobbítására.”

Nos, a fentiek szelleméből kiindulva próbálom összegezni a nagyenyedi Hangya Szövetkezet rendkívül gazdag, sokrétű és szerteágazó tevékenységének legfontosabb mozzanatait a rendelkezésemre álló forrásanyag alapján. Óriási tevékenységi ágazatokról lévén szó, jelen tanulmányomban csupán a tevékenység legfőbb mutatóit sikerült összegezni. Azt hiszem, így is sikerül majd átfogó képet alkotnom az egykori nagyenyedi Hangya központ sokszínű gazdasági tevékenységéről, annak tartalmáról, jellegzetességéről, sajátosságairól.

De mindeneelőtt tegyünk egy röpke visszapillantást a történelemben. A modern szövetkezeti mozgalom a XIX. században indul meg Angliában. Szellemi megalapítói Owen és King. Gyakorlati létrehozói pedig a rochdale-i 28 takács. Őket pedig a kamat és az áruzsora kényszerítette szövetkezésre. A gyakorlati szövetkezet megalapítása céljából 28 fontnyi üzletrésztőkét gyűjtöttek össze, s ezen összegből Rochdale egyik utcájában „Becsületes úttörők” címmel megnyitották az első szövetkezetet. Programjukban a fogyasztási szövetkezet létesítését csak első lépésnek tekintették a tagok szociális és anyagi helyzetének megjavítása érdekében; tehát előttük is társadalomalakító célok lebegtek. Később házakat

akartak építeni, gyárakat létesíteni, és fölbirtokokat vásárolni munka nélküli tagjaik foglalkoztatása végett. A józan gondolkodású takácsok szerény eszközökkel, de szívós kitarással fogtak munkához. A megállapított elvek a továbbiak során is gyakorlati szövetkezet alapelvei maradtak. Ezek a következők: a.) nyitott tagság, b.) demokratikus vezetés (mindenkinek üzletrészeitől függetlenül egy szavazata lehet), c.) a felesleg felosztása vásárlási visszatérítés formájában, d.) üzletrész gyűjtése, korlátozott kamat, e.) teljes politikai és felekezeti függetlenség, f.) készpénzért való vásárlás és árusítás, g.) szövetkezeti előképzés előmozdítása, h.) rendszeres napi áron, nyílt üzletben való árusítás, i.) nem tagoknak is, j.) jó minőségű, becsületesen kimért áru.

Legfőbb elvük az önségély elve, vagyis saját erejükből tartották fenn magukat, s nem szorultak sem állami, sem más intézmények támogatására. S e kezdeti mozgalom nem állott meg a szigetország határainál. Franciaország gyárvárosaiiban is megindult a munkásság szövetkezeti alapon való megszervezése. Németországban az ipari munkásság után a kisiparos és a falusi kisgazdák körében indul be a szövetkezeti szervezkedés. Az előbbieknél Hermann Schultze Delitzsch, az utóbbinak Friedrich Reiffeisen lett a megszervezője. Olaszországban Mazzini és Luzatti, majd Wollenborg, Dániában pedig Gruntvig szervező munkássága érdemel említést.

A magyar szövetkezeti mozgalom első megnyilatkozása is a néptúlnyomó többségének foglalkozásához – a földműveléshez fűződik. Melegágyát a jobbágyfelszabadulást kísérő ínséges tőkeviszonyok képezték, de a szabadságharc utáni önkényuralom minden gyülekezést, szervezést tiltó rendelkezései hosszú ideig késleltették a modern magyar szövetkezeti mozgalom kifejlődését. A földhöz jutott, de termelési eszközöket nélkülöző földműves népnek tömegei estek áldozatául a kíméletlen tőkeuzsorának. E siralmas helyzet, ez a szükség teremtette meg a magyar földműves lakosság első hitele egyleteit. Az elszórt kezdeményezés, kísérletezés egységes szövetkezéssé csak akkor fejlődött, amikor annak élére az Országos Magyar Gazdasági Egyesület vezetője, a nép nyomorát mélyen átérző magyar főúr, gróf Károlyi Sándor állott.

A szövetkezés egységes szervezése végett Károlyi gróf kezdeményezésére 1886 decemberében megalakult az első hitelszövetkezet, melyet nagyobb és újabb hitelszövetkezetek alakítása követett. A szervezés munkájában nagy rész jutott az 1890-ben megindított első magyar szövetkezeti szaklapnak, a *Szövetkezés*-nek

A hitelszövetkezetek számának növekedésével a meglévő keretek szűknek bizonyultak, s ezért 1894-ben megalakult a Szövetkezetek Központi Hitelszövetkezete. A hitelszövetkezeti szervezet jelentőségét már az állam is felismerte, s e központ helyébe az 1898.

évi hitelszövetkezeti törvény alapján állami tőke hozzájárulásával alakult meg az Országos Központi Hitelszövetkezet. Ugyancsak 1898-ban valósul meg gróf Károlyi Sándor másik nagy terve: a falusi lakosság fogyasztási szövetkezeti megszervezése. Indítványára s a magyar gazdaszövetség együttes anyagi támogatásával meg is alakul a szervező fogyasztási szövetkezetek irányító és áruellátó szerve, a Hangya Központ. Ennek vezetésével indult meg az egész ország területén a falusi Hangya-szövetkezetek szervezése, amelyek egyre hathatósabb eszközeivé váltak a nép gazdasági fel-emelésének. A könyörtelen halál viszont 1906-ban örök pihenőre készítette a magyar szövetkezeti mozgalom apostolát, gróf Károlyi Sándort.

„Szigorúan becsületes jelleme, égő fajszeretete, igazságért és méltányosságért való tettekre való hajlandósága – hangzanak Rohay Lászlónak, a nagyenyedi Hangya Szövetkezet vezérigazgatójának elismerő szavai 1922-ben, a Bethlen Kollégium 300. évfordulóján részt vevők előtt az enyedi székházban tett látogatásuk alkalmával – örök időkre példaképévé tette Őt minden jó magyarnak és minden szövetkezeti embernek. Kár, hogy a kérelhetetlen halál akkor szakította el tőlünk, midőn az általa alapított intézmények még csak a fejlődés kezdetén voltak, és így nem érhetette meg azok talán ő általa nem is remélt tökéletesedését és nagyságát. A Hangya azonban az ő nagy szellemének áldozva hozta létre a budapesti Közgazdasági Egyetemet.”

Az 1918 évi nemzeti katasztrófa után új határok és új vámsorompók keletkeztek, ami egyet jelentett az erkölcsi és anyagi magunkramaradással. Erkölcsiekben elvesztettük a gárdát, mely közgazdasági, politikai és irodalmi téren tette meg kötelességét a szövetkezeti élet elején, anyagiakban pedig az erős központot, mely az azelőtt is itt működő kirendeltségeket mentesítette az anyagi gondoktól, és mindent megadott, hogy célirányosan és fokozatosan javítsák az erdélyi szövetkezetek tagjainak hitel- és áruellátását. Az adott viszonyok diktálták, hogy Erdély és a leszakított egyéb területek részére új központok létesüljenek, tovább folytassák működésüket, s megvédjék a pusztulástól azon erkölcsi és anyagi erőket, melyek a kiterjedt szövetkezeti hálózat szervezetében összegyűjtött alap tartalék tőkéiben kialakultak. Céljük volt menteni a menthetőt és a menthetőt és a megváltozott viszonyok között is konzerválni azt, amit fontosnak és nélkülözhetetlennek tartottak az elkezdett munka folytatása céljából. Erdély nagyszámú szövetkezeti vezetői és tagjai megértéssel fogadták a nagyenyedi kezdeményezőkhöz felhívását, és csoportosan siettek bejelenteni csatlakozásukat. A felhívott 546 szövetkezetből 524 jelentkezett.

Az új nagyenyedi központ, melynek szintén a Hangya Szövetkezetek Központja nevet választották, ezzel a hálózattal kezdte, illetve folytatta működését, szigorúan azon elvek alapján, melyek a volt központ is oly szép eredménnyel alkalmazott. A kezdetekkor, 1912-ben már új székházat, impozáns raktárépületet hozott tető

alá amott a vasútállomás tőszomszédságában. Az újraindulás, a szervezés nagy és nehéz feladatát Rohay László, a Hangya első vezérigazgatója vállalta és végezte munkatársaival egyetemben a legnagyobb odaadással és következetességgel, 1928-ban bekövetkezett váratlan haláláig. Halála óriási veszteséget jelentett az erdélyi a szövetkezeti mozgalom számára.

Rohay László 1870. október 4-én született Szatmárnémetiben. Tanulmányainak befejezése után külföldre ment a kereskedelmi élet egyik világgócponjtjába, Hamburgba, ahol két év alatt alapos és széles körű kereskedelmi ismeretekre tett szert. Hazatérése egybeesett Károlyi gróf alakító munkásságával, melynek gyorsan felismervén hatékony és fontos célkitűzéseit, 1899. szeptember 1-jén máris a Hangya szolgálatába lép mint annak első ellenőre. Már az első években nagyobbrészt Erdélyben tevékenykedett, s döntő szerepe volt az Aranyos vidékén, a Maros mentén s a Székelyföldön beinduló Hangya-szövetkezetek megszervezésében. Erre az időre esik számos erdélyi helységben szövetkezetek létrehozása, mint pl.: Alsósófalva, Csíkszereda, Csíkközmás, Erked, Felőr, Kányád, Kerelőszentpál, Mócs, Nagyenyed, Sepsiszentgyörgy, Torda, Tövis. Így válik az enyedi központ az erdélyi Hangya kirendeltségévé 1906-ban, s ennek főnökévé Rohay László. Szakszerű irányítása alatt pedig igen gyors fejlődést mutat az enyedi kirendeltség. Az első évi 1906-os 744 161,52 koronát kitevő áruforgalma állandó növekedést mutat a továbbiakban, aminek kellő lebonyolítása végett néhány év múlva Sepsiszentgyörgyön külön áruraktárt kellett felállítani. Ezalatt a Székelyföld is egyre intenzívebben kapcsolódott be a Hangya áruellátásába, ennek eredményeként 1913-ban a nagyenyedi kirendeltség 4 millió felüli, 1918-ban 22 millió korona forgalmat bonyolított le.

A világháború után az enyedi s egyben az erdélyi munka orosz-lánrésze nehezedett vállaira, a hitelszerzés, a piacok nyitása, a szövetkezeti áru és pénzügy irányítása s az ezek által megnövelt szövetkezeti hálózat kiépítése terén. Ennek megfelelően rövid idő alatt 6 új tranzitraktárt szervezett, melynek helyes irányításával a vezetése alatt álló Hangya Központ áruforgalmát évről évre növelhette, s mind jobban végezhetette el a vidéki szövetkezetek áruellátását. Munkája azonban nem volt zavartalan, hanem a viszonyok számtalan nehézségei, az új központ jogi elismerése és más súlyos körülmények óriási megpróbáltatásoknak tették ki lelki és testi erejét, s mint az óriástölgvet is megtépásza az idők vihara, úgy emésztették őt az állandóan súlyosbodó viszonyok. Így fejeződött be földi, termékeny, alkotó pályafutása 1928. március 8-án Nagyenyeden. Nyolcévi vezérigazgatósága alatt viszont egy felemelően szép örömnappja is volt 1924. szeptember 25-én, midőn a Hangya szolgálatában eltöltött 25 éves, eredményekben gazdag működésének jubileumán bensőséges és meleg ünneplésben részesítette igazgatósága, felügyelőbizottsága, tisztviselő munkatársai, a szövetkezetek vezetősegei, barátai, tisztviselői.

Ez alkalommal hatalmas méretű, tekintélyes, elegáns kivitelezésű, gazdagon illusztrált fényképalbumot állítottak össze tiszteletére, mely értékes album a leánya, néhai Illyés Éva becses adományaként pár éve a nagyenyedi Bethlen Könyvtár örök időkre szóló tulajdona. Felnyitva a rendkívül díszes, veretes borítót, amott az első díszes kivitelezésű címlapon ez olvasható: „1899–1924. Rohaz László vezérigazgató, a szövetkezés úttörőiből lett vezérharcosának a Hangya-szövetkezeti központ alapításában és vezetésében töltött 25 éves, eredményekben gazdag munkásságának évfordulója alkalmából szerető és ragaszkodó emlékezéssel a Hangya-szövetkezetek nagyenyedi központjának igazgatósága, felügyelőbizottsága és tisztikara.”

A következő oldalon az ünnepelelt fényképe, ezt követően az igazgatósági tagok (dr. Garda Kálmán, br. Bánffy Ferenc, dr. Ferenczy Géza, Bocsa János, Ugron István, Balázs Ferenc, dr. Drexler Béla, József Lajos, Ürmösy József, dr. Asztalos Kálmán), a felügyelőbizottság (Inczy Jóksmann Ödön, Horváth Pál, Horváth Árpád, Lengyel Gerő, Imre Zsigmond, gr. Haller István, Bodor Bertalan), az igazgatók (Böhm Sándor, Gruenwald Zénó, Nagy Domokos, dr. Harmath János) fényképei díszelnek. A továbbiakban külön lapokon a központi tisztségviselők 42 fényképe (ebből 24 nő), a főnökök lapja 5 képpel, a központi raktár 15 képpel (1 nő), továbbá aradi raktár 10 (2), marosvásárhelyi 10 (2), nagyváradi 13 (2), sepsiszentgyörgyi 11 (2), szatmári 7 (1) székelyudvarhelyi 7 (1), szilágysomlyói 4 (1) és a tordai képviselő 5 (1) képpel. Összesen 150 erdélyi Hangya-tisztségviselő portréja került a becses albumba, és mentődött át általa az utókor számára.

Az élet viszont megy tovább, s a Hangya Szövetkezet Nagyenyeden is folytatja áldásos munkálkodását. Még azon év szeptemberében külön kiállítási és egyben bemutatkozó pavilonnal vesz részt az erdélyi Gazdasági Egylet kolozsvári mezőgazdasági kiállításán. Az eseményről a szövetkezetek hivatalos lapjából, a **Szövetség** azon év szeptember 16-i számából szerzünk tudomást, melyben többek között ez olvasható a Hangya-kiállítás kapcsán: „A kerti főút közepén foglalt helyet a Hangya Központ által felállított színpompás pavilon, mely megkapó külső formájával már messziről felhívja a közösség figyelmét, s díszes felirattal hirdette a gazdaközösségének, hogy a szövetkezés erejével milyen mentsvárat teremthet magának a falu társadalma. A ragyogó fehér, kék szegélyű tornyos pavilonnak állandóan sok látogatója volt, csaknem az érdeklődés középpontját képezte, s mindenki elragadtatással szemlélte a benne nagy ízléssel elrendezett minta Hangya szövetkezeti boltot. Az árúk különböző fajtái szerint kellő csoportosításban helyezték el a pavilon hat oldalán a fűszer-, vas-, rövid-, ital-, üveg-, porcelánárúk és gazdasági cikkek, melynek árusítása minden falusi Hangya szövetkezetnek feladatát kell kezelje. Számptalan szövetkezeti vezető – olvasom tovább –, boltkezelő és szövetkezeti üzletrészes tag szemlélte gyönyörködéssel a

mintaboltot, azon óhajának adva kifejezést, bárcsak az ők Hangya boltjuk is ilyen lehetne. Oly községek gazdái pedig, ahol még eddig nem létesítettek Hangya boltot, nagy érdeklődéssel hallgatták a felvilágosításokat és tájékoztatásokat, hogy miképpen indítsák meg a mozgalmat, hogy falujukban is hasonló és jó beszerzési forrást, Hangya boltot alakíthassanak.”

Ugyanakkor és ugyanott a kisgazdák arról is értesülhettek, hogy a Hangya központ még azon évben nemesített vetőmagot, műtrágyát és egyéb vegyszereket, valamint új típusú mezőgazdasági gépeket bocsát rendelkezésükre. Mindezek figyelembevételével a bírálóbizottság a Hangya-kiállítást az I. osztályú aranyéremmel tüntette ki.

A sok esetben nyomasztó politikai, valamint gazdasági helyzet ellenére a nagyenyedi Hangya Központ a következő években is – lemorzsolódva bár – tovább folytatja gazdaságépítő munkáját Erdély magyarsága körében. Újabb fogyasztási szövetkezetek, hitel-, tej-, vegyes szövetkezetek, háziipari, önszegélyező szövetkezetek megalakulása és fejlesztése szerepel napirenden a Hangya vezetőségének állandó jellegű munkaterveiben.

Az 1938-as Hangya-közyűlés gr. Haller István személyében új embert hívotta szövetkezeti központ élére. Kerelőszentpáli gyönyörű kastélyából már addig is nemcsak a község szövetkezeti életét irányította, hanem mint felügyelőbizottsági tag a Hangya számára Nagyváradon és Marosvásárhelyen ingatlant vásároltat, s átépítteti, korszerűsíti a sepsiszentgyörgyi raktárt, s rájön arra is, hogy mily nagy jelentősége van annak is, hogy a Hangya Központ éppenséggel a legjobb marosmenti bor hazájában, Nagyenyeden van elhelyezve. Éppen ezért bővítteti az ősi Kollégium egyik szárnya alatt létező borpincét valamint az aradi pincészetet, így a hegyaljai kítűnő borok tárolására és kezelésére biztosít megfelelő technikai feltételeket.

„Szövetkezeteink további kiépítésének tervét egy csapásra megállította a háború (a Bécsi döntést követően) – vallotta gróf Haller István a *Déli Hírlap* riporterének 1944. március 19-én –, szinte azt hittük, hogy áthidalhatatlan helyzet elé állított az 1940. év ősze. Az aradi kivételével minden áruraktárunk elszakadt központunktól, és velük együtt szövetkezeteink legnagyobb része is. Csak mintegy nyolcvan fogyasztási szövetkezet maradt hálózatunkban. Központunk erejét azonban ez a körülmény csak eleinte és átmenetileg, nagyon rövid ideig bénította meg. A történelmi esemény után igazgatóságunk felhívást intézett a szövetkezetekhez. Közöltük a helyi vezetőségekkel, hogy a Hangya a változott körülmények között is teljesíti hivatását, és úgy, mint eddig tette a központ, ezután is tagszövetkezetek támogatását szeretné szolgálni. Ma, a háború ötödik évében örömmel állapíthatom meg, hogy az áruellátás, a megszorítások és természetes nehézségek ellenére, rendesen folyik.”

Ezek az új körülmények tették szükségessé, hogy tárgyalásokat

kezdjen az észak-erdélyi román szövetkezetek vezetőivel, akik mindkét részről a megértés szellemében és a kölcsönösség jegyében zajlottak le, mely tárgyalásoknak az volt egyik legfontosabb eredményük, hogy az erdélyi magyar hitel- és tejszövetkezetek a nagyenyedi központhoz csatlakoztak. Így az újonnan érkezettekkel együtt 1947-ben 181 szövetkezet tartozott Enyedhez. Ezek közül 87 fogyasztási, 76 hitel-, 12 tej- és 6 vegyes szövetkezet volt. Ezek a szövetkezetek 44 137 szövetkező család erkölcsi ereje mellett 85 millió lej szövetkezeti üzletrésztőkét és tartalékalapot jelentettek. Észak-Erdélyben a Plugarul szövetkezetek központjának ugyanezeket a jogokat biztosította a magyar kormányzat. Az új szövetkezeti alapszabály biztosítását és a katonai felmentések kérdését ugyancsak a kölcsönösség jegyében rendezték. Ugyanakkor az észak-erdélyi román szövetkezetek részére hatalmas kötetet kitevő szövetkezeti naptár kiadása vált lehetővé ugyanezen a kétoldalú megállapodás alapján.

A háborús idők ellenére mind a falvak, mind a városok lakossága tetemes részt vállalt a szövetkezeti élet számos vetületéből. Temesváron 1942-ben jött létre a Hangya fogyasztási szövetkezet, mely 1944-ben már két fióküzlettel rendelkezett. Ennek támogatására a buzgó szövetkezeti tagok több mint hétmillió lej üzletrésztőkét fizettek be. A kisemberek 1000 lejes üzletrészei mellett a tehetősebbek 50, sőt 100 ezer lejes üzletrészeket is jegyeztek. A hitelszövetkezetek esetében a temesvári Corvin s az aradi Önszegélyező hitelszövetkezet működött elismerő eredménnyel, míg a brassói Ágisz háziipari szövetkezet a háziipari termékek előállításával és értékesítésével ért el említésre méltó eredményeket. Így például az aradi Önszegélyező hitelszövetkezet mint a Hangya szövetség tagja 1942-ben 2513 taggal s 4926 üzletrésszel, 1943-ban már 3087 taggal és 7296 üzletrésszel zárta az évet. Az 1943-ban befizetett üzletrésztőke 3 005 303 lej volt. Ez az előző évi összegnek 62,5 százaléka volt. Így az év végi betétállomány 5 762 316 lejre emelkedett, ami pedig 110 százalékos emelkedésnek felel meg. A szövetkezeti könyvtárak is szintén szép eredménnyel működött. Az 1406 kötetes kölcsönkönyvtárból 1943-ban 195 tag 5803 kötetet kölcsönzött ki.

Gróf Haller István elnök elsősorban a papok és tanítók hathatós munkálkodásán látta a falusi szövetkezetek fellendítését és előbbrevitelét. E kontextusban a legnagyobb elismeréssel szolt – a *Déli Hírlap* 1944. március 25-i száma szerint – a nagyenyedi Bethlen Kollégium tanítóképzős végzőseiről, akik valóságos „mérlegképes könyvelők”-ként kerültek falura, felkészültség által, akik új munkahelyükön minden nehézség és zökkenő nélkül átvehették egy-egy szövetkezet ügyvezetését, illetve üzleti könyvelésének vezetését. S hasonló módon értékelte a már néhány éve igen szép eredménnyel működő csombordi és radnóti gazdasági iskolák tevékenységét is. „Mindig nagy örömet érzek – mondta a riportereknek –, ha az ősi Kollégium legfiatalabb hajtásában, a

csombordi gazdasági iskolában, valamint a római katolikus egyház által fenntartott radnóti gazdasági iskolában folyó öntudatos szövetkezeti nevelésre gondolok. Ez a nevelés így még jobban összeköti az erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület és a Hangya-szövetkezetek népünk jövő boldogulásáért és előrehaladásáért kifejtett nagy munkáját, amelynek további szélesítése elsősorban ezekre a fiúkra vár, akik mint vezető gazdái bizonyára vállalni fogják a vezetőik áldozatos és komoly munkáját. Ha erre a nevelésre gondolok, sokkal több reménységgel nézhetek Hangya Szövetségünk jövő munkája elé is.”

1944 márciusában Nagy József riporter Tövissy Géza vezérigazgatóval és vezérkarával beszélget a Hangya működéséről, megvalósításairól. Az elhangzottak, tapasztaltak a *Déli Hírlap* azon év áprilisi számaiban látnak napvilágot.

„Bizony sokszor úgy érzem – kezdte vallomását a vezérigazgató –, hogy 181 szövetkezet gondja a mai viszonyok között emberfeletti feladatteljesítésre készítet itt, a központban valamennyiünket. Ha semmi egyébre nem gondolunk, csak arra, hogy 181 szövetkezetünk tagtábora 45 ezer főre tehető, akkor is elegendő az „áramszolgáltatás” gondja. Mert ez a 45 ezer fő azt jelenti, hogy ezeknek a magyar testvéreinknek a mi Hangya-boltunk szolgáltatja a mindennapi szükségleti cikkeket, a sótól kezdve a petróleumig, az ecettől a kályhafestékig. Ezenkívül itt fut össze hitelszövetkezetek – szám szerint 76 –, tejszövetkezetek (12) és vegyes szövetkezetek (6) minden ügyes-bajos dolga, úgyhogy ezeknek csak a rendszeres nyilvántartása emberek sokaságát állítja a szövetkezet szolgálatába. De talán menjünk végig az egyes osztályokon, hogy a tanár úrnak közelebbi és közvetlenebb fogalma legyen arról, mennyi mindenre kell itt gondolni, mennyi mindent kell előre látni, és mennyi mindent kell sokszor helyreigazítani.”

A jogügyi osztályon dr. Fűzi Sándor, a Hangya „örökmozgó” vezérkari főnöke és dr. Huszár Kálmán jogtanácsos örködött a törvényes intézkedések pontos betartásán, biztosítottak jogi irányítást az egyes szervezeteknek, és nyújtottak segítséget a bonyolultabb esetekben.

Az ellenőri osztályon Illyés Árpád igazgató mellett Rohay Éva, a tragikus hirtelenséggel elhunyt Rohay László leánya végzett értékes és hasznos ellenőri munkát, hisz ide futottak be az ellenőrök jelentései, innen mentek ki – sokszor a jogügyi osztállyal való alapos tanácskozások után – az újabb tennivalókkal kapcsolatos intézkedések. A könyvelőségen Ajtay Viktor főkönyvelő a svájci Ruf könyvelőszakértő könyvelési módszerének alkalmazásával végezte hivatalos teendőit. Itt csupán egy számadatot rögzített Király Józsefné a „Hangya Juliskája” adathalmazából, mely szerint a Hangya 1943. évi pénztári forgalma 115 480 613 lej volt. A személyzeti osztályon dr. Székely Endre, a központi áruosztályon pedig Daskó Mária ismerteti szerepkörét.

Az igazgatói irodába visszatérve, a vezérigazgató kimutatásokkal illusztrálta, a központ által a szövetkezeteknek nyújtott hathatós támogatást. Azok szerint a központ a fogyasztási szövetkezeteket 15 000 000 lej összegű állandó jellegű áruhitellel támogatta, a hitelszövetkezeteknek pedig 12 000 000 lej kedvezményes kölcsönt biztosított. Vásárlási visszatérítésként és más formákban a szövetkezetekhez 7 871 000 lejt juttatott vissza közös munkájuk gyümölcséből. A szövetkezeti gondolat fenntartására és fejlesztésére 705 000 lejt irányoztak elő, s a Tisztviselők Nyugdíjpénztárának támogatásáról sem feledkeztek meg, melynek vagyonát 900 000 lejjel gyarapították.

Rövid szünet után tovább folytatja látogatását a riporter. Ezúttal Unghi Mihály, az áruosztály igazgatója a kísérője. Nagy Béla raktárfőnök jegyzékéből csakhamar kiderül, hogy mintegy 2600-féle árucikket tárolnak állandó jelleggel. Az áruraktár feletti teremben valóságos citromligeten vonulnak át, hol a citrombokrokon több a citrom, mint a tulajdonképpeni lerakatban. Innen a Hangya egyik „büszkeségébe”, a Likörgyárba vezet útjuk. Az üres üvegek tízezreivel telített hatalmas, hűvösön tartott raktárteremből kellemes meleg palackozóhelyiségbe jutnak, ahol az első hatás a ragyogó tisztaságé. A hordókon csillogó fémcsapok, a hordókra erősített számlakivonatból pedig azonnal látható volt, hogy melyikben mennyi és hány fokos likőr van. Megtudta továbbá, hogy a híres holland és francia 30-32 fokos likőröktől eltérően a Hangya immár 24 éve a 40 fokos likőrt gyárta és forgalmaz.

A kötelező likőrköstolás során igen érdekes dologra lett figyelmes a riporter. „Az asztalon hat egyforma alakú üveg áll. Az üvegek meg vannak számozva egytől hatig. Kérdésemre Unghi igazgató elmondja, hogy a Hangya-keserű minőségének megállapítására próbát rendezett. A Hangya-keserűt harmincféle különböző trópusi és hazai növényből állítja elő, s kíváncsi volt, hogy a más gyárak keserűjével hogyan veszi fel a versenyt. Ennek a hat üvegnek a tartalmát, különféle gyárak egyszínűre festett keserű likőrjeit a Hangya 29 tisztviselője ízlelte meg, és zárt urnába dobta a szavazatát. A jegyzőkönyv szerint a 29 szavazó közül 19 a 3-as számú üvegre szavazott, amely a Hangya-keserűt tartalmazta.”

Ilyen munkalendület közepette kerül sor, abban a szinte lehetetlen háborús hangulatban, 1944. április 4-én Nagyenyeden a Hangya Szövetkezetek Szövetségének 21-ik közgyűlésére. Ennek pedig igen komoly erkölcsi és anyagi alapon történt minden megnyilvánulása. Ennek az erkölcsi alapnak valóságos bázisa az a tényleges vagyon, amely legnagyobb részét a szövetkezeti tagok 500 lejes üzletrészeiből tevődött össze és amely 55 millió lej alaptőkét jelentett. Ez a Hangya szövetség saját, 11 millió lejes üzletrészeivel együtt 66 millió lejt tett ki. S ha ehhez hozzáadjuk az egész hálózat tartalékalapját, akkor összesen 110 millió lej forgatóke állt a szövetség rendelkezésére. Ha mindehhez még hozzáadjuk azt is,

hogy csupán 1942 decemberében a nagyenyedi áruraktárban közel 82 millió lej értékű árut tároltak, a tagszövetkezeteknél pedig az 1942-es évi összesítő mérleg szerint 43 millió lej árukészlet és 12 millió lej készpénz, a szövetkezetek összforgalma pedig 286 millió lej volt, elégtétellel nyugtázhatjuk a Délerdélyi Hangya Központ s kirendeltségeinek áldásos, kimerítő munkálkodását. Továbbá a hitelszövetkezeteknek az 1942. évi összesítő mérleg szerint összesen 75 millió lej kölcsönkihelyezésük volt. Ez azt jelentette, hogy a kisgazdák, kisiparosok, kiskereskedők, kisemberek 6%-os kamattal, utánajárások és formaságok nélkül kaphattak sokszor létfenntartást biztosító kölcsönöket, ebből a szinte egyedüli hitelforrásukból. De még ennél a kölcsönadott nagy összegnél is figyelemreméltóbb a 66 millió számadat: ennyire volt ugyanis a hitelszövetkezeteknél lévő betétek végösszege. S a Hangya gazdálkodására jellemző az is, a mérleg 13 200 000 lej tiszta jövedelmet mutatott ki, s a Hangya tisztviselőinek fizetés címén kiosztott 35 400 000 lejjel mintegy négyszáz magyar családnak biztosított tisztességes megélhetést.

Íme tehát dióhéjban a szóban forgó közgyűlés erkölcsi-anyagi alapjának a lényege. S amikor Haller elnök vezérkarával elfoglalta az elnöki emelvényt, ismételten nyilvánvalóvá vált, hogy népünk minden rétege képviselve volt az igazgatóság és felügyelőbizottság soraiban, hisz három kisbirtokos, három szabadfoglalkozású, egy tanár, egy iparos, egy kereskedő és két nyugdíjas vette körül. És ott volt a jelenlevők soraiban Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök, Nagy Ferenc református püspök-helyettes, Gál Miklós unitárius egyházi főgondnok is. És jelen volt továbbá a magyarság másik nagy egyesületének, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületnek az elnöke, dr. Szász Pál, továbbá dr. id. Müller Jenő ügyvéd, a Magyar Népközösség országos elnöksége képviselőjében, Elekes Viktor rektor-professzor, Nagy Endre, dr. Csefő Sándor és Szabó Mihály igazgatók az iskolák képviselőjében, dr. Széll Lajos Aradról, Korparich Andor, a Vitamin temesvári szövetkezetének elnöke, Agátsy János a temesvári Hangya részéről, gróf Béli Gergely Dicsőszentmártonból, Kádár Miklós Nagyszentmiklósról, Kacsó Sándor, az *Erdélyi Gazda* szerkesztője, a magyar intézetek közül Szigeti Béla, a Kisegítő Takarékpénztár vezérigazgatója, Nagy József, a *Déli Hírlap* kiküldöttje stb.

Haller István megnyitóját után dr. Szász Pál, az EMGE elnöke üdvözölte a Hangya közgyűlését. „Öröm eljönni az egyetlen magyar közgyűlésre – mondotta –, és öröm itt először is azt kinyilatkoztatnom, hogy nincsenek gátak közöttünk, nemcsak nyelvünk és múltunk közös, de közös a sorsunk, közösek a feladataink. Közös a felelősségünk. Felelősségünk alapján keresztény erkölcsünk és Krisztusba vetett hitünk adja. Ez arra kötelez bennünket, hogy ne csak beszéljünk, hanem tegyünk is egymásért, éppen most, amikor megpróbál minket az idő.

Munkánkért nem szabad megértést sem várunk. Most van alkalmunk arra, hogy megörökítsük azt a lelki nemességet, ami bennünk van. Ennek ma önkéntes, népünkért és minden igaz emberi ügyért való szolgálatnak kell lennie. Ezzel addig a határig kell mennünk, amíg ez az élet szükséges menetét nem akadályozza meg. Az életre, a kenyérre szüksége van minden embernek, akármilyen vallású vagy fajtájú legyen is. Ha a humánusért való szolgálatunkat gúnykacajjal is fogadják, akkor is szolgálnunk kell, ez a sorsunk, ez az életünk. Ez az életünk, lelki nemességünk, nemes lelkiségünk igazi értelme. Ezt hoztuk magunkkal, ezzel szolgáltunk századokon keresztül. Lelki szövetségre kell lépniük ezekben a nagyon komoly időkben. Nincs ok a félelemre, nem is félünk, de nagyon komolyan vállaljuk, amit Isten reánk mért és reánk bízott. Ebben a sorsvállalásban az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület együtt halad továbbra is a Hangya Szövetséggel, amelynek tisztikara és minden munkása, aki felelősséggel hordozta a szövetség feladatait, köszönetet és hálát érdemel. Ezt a hálát és köszönetet tolmácsolom gazdatársaim és egyesületünk nevében” – fejezte be dr. Szász Pál.

Müller Jenő üdvözlője után Elekes Viktor kollégiumi rektor-professzor az iskolaszövetkezetek szervezése és támogatása révén kapott Hangya segítségét megköszönve rámutatott, hogy a 71 iskolaszövetkezet (59 elemi, 12 középiskolás) 5500 tagjával 2 milliónál nagyobb forgalmat ért el. Veress István, a csonbordi gazdasági iskola tanára a falusi szövetkezetek köszönetét tolmácsolta.

Mindezek után a Hangya Szövetség 1944. évi költségvetési mutatóit Tövissy Géza terjesztette elő, ennek összege 39 millió lej. A költségvetés részletezése rendjén arra hívta fel a figyelmet, hogy a megelőző, 1943-as évi 200 milliós forgalmával szemben az 1944-es költségvetést 250 milliós forgalomra építették, viszont ez csak úgy lesz megvalósítható, ha a szövetkezetek vásárlásaikkal még inkább bekapcsolódnak a Központ munkájába és életébe. Kitért a kifizetendő kamatok előirányzataira is, mely 3770 ezer lejt tett ki. Ezzel akarta a központi üzletrésztőkét gyarapítani. Hangsúlyozta, hogy nem megszokásból kéri évről évre, hogy a vásárlási térítmenyt az egyes szövetkezetek jegyezzék központi üzletrészként, hanem azért, mert a szövetkezeti gazdálkodás léte követeli a saját tőke megeremtésének szükségességét. A 76 szövetkezet jelen levő 282 képviselője egyhangúlag megszavazta a számadást és költségvetést.

Haller István elnök zárószavaiban megköszönte az egyházak képviselőinek a jelenlétét, megköszönte dr. Szász Pál testvéri szavait, és örömeinek adott hangot, hogy a két nagy magyar szövetség megtalálta azt az utat, amely magyar népünk jobb megélhetése, boldogulása felé vezet, s amelyen a két szövetség (az EMGE és a Hangya Központ) „a komoly időkhez illő, komoly fel-

adatvállalással halad” az emberi nyomorúság mélységéből az emberi élet és becsület magaslata felé.

Az átviharzó háborús események azonban tetemes kárt okoztak a szövetkezet anyagi vagyonában. Számos esetben teljes, illetve részleges megsemmisülést szenvedtek a központok, áruraktárak, szövetkezeti épületek. Mindezek ellenére a helyszínen levő alkalmazottak minden lehetőséget kihasználva küzdöttek a közösségi értékek megmentéséért, helyreállításáért, gyarapításáért. S a magyarság országos szervezete, a Magyar Népi Szövetség is a szövetkezeti szervezkedés mellé állott, s az 1946 májusában Kolozsváron megtartott országos kongresszusán egyhangúlag foglalt állást a szövetkezetek továbbfejlesztése mellett.

A helyzet pedig az összes magyar erők komoly összefogását sürgette. Noha a dél-erdélyi és észak-erdélyi szövetkezeti hálózat egyelőre még külön-külön haladt a maga útján, de már tanácskoztak az Erdélyrészi Hangya Központ és a nagyenyedi Hangya Szövetség egyesülése (fúziója) mielőbbi megvalósítása végett. Az előzetes tárgyalások után a központok igazgatóságai a fúziós közgyűlést 1946. augusztus 18-ára tűzték ki. A cél: egy egységes szövetkezeti hálózat kiépítése Marosvásárhely székhellyel. A mintegy 500 szövetkezeti résztvevőt Korparich Ede, a vendéglátó Erdélyrészi Hangya elnöke köszöntötte, aki megnyitójában többek között ezeket mondta:

„Amikor egyesülünk, nem két gazdag intézet vagyonát olvasztjuk össze, hanem két sorstól megpróbált szövetkezeti intézmény indul tovább a közös vándorúton. De ha visszatekintünk a múltba, és megvizsgáljuk azokat a válságokat, melyeket részint az első világháború utáni idők, részint pedig a konverzió okoztak, mindig azt kell tapasztalunk, hogy a következetes és szívós szövetkezeti akarat rövidesen átlendítette a kátyúba jutott kerekeket a mélységeken, és nem voltak az időnek olyan változásai, melyek bármilyen körülmények között is véget tudtak volna vetni az erdélyi szövetkezetek fejlődésének. Az átmeneti nehézségeken túl ismét a fejlődés útjára fogunk lépni minél hamarabb. Azonban hogy ez elérhető legyen, szükséges, hogy bizonyos elvi szempontok az egész erdélyi magyar szövetkezeti tábor egységesen tegyen magáévá. Az első ilyen szempont küzdeni minden olyan törekvés ellen, mely a mi szövetkezeti hálózatunk szétszakításához, kicsiny tanácstalan egységekre bontásához vezet.”

A továbbiakban beszélt a hitelek hiánya okozta nehézségekről, a raktárak hiányos felszereléséről, a termelési és értékesítési üzletágazatok kifejlesztésének szükségességéről, az iskolaszövetkezeti munka fokozottabb támogatásáról, a román szövetkezetekkel való együttműködés kiépítéséről.

Tekintettel arra, hogy a Hangya név nemegyszer támadásoknak volt kitéve, a közgyűlés a Kaláka Erdélyi Népi Szövetkezetek Központja elnevezés mellett döntött. Az új központ pedig

az alábbi helységeken lévő raktárakat vette át: Arad, Barót, Csíkszereda, Dés, Kolozsvár, Kézdivásárhely, Marosvásárhely, Nagyenyed, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Szilágysomlyó, Nagyvárada, Székelykeresztúr, Szatmárnémeti. Továbbá a megyefalvi ecet-, likőr-, rum-, szesz és vegyészeti gyár, a hús-, gyümölcs-, fa-, seprűkészítő és -feldolgozó üzem, növény- és gyümölcsaszaló, autójavító üzem, kádárműhely, a nagyenyedi rum- és likörgyár és ládagyár, valamint a marosvásárhelyi, dési és sepsiszentgyörgyi mintaboltok kerültek az új központ fenntartása alá. Összesen 603 tagszövetkezettel (Dél-erdélyben 183, Észak-erdélyben 420), 14 termelőszövetkezettel és 3 szövetkezeti mintabolttal indult a Kaláka. Az igazgatótanácsba 3 földművest, 2 lelkészt, egy-egy vasmunkást, kisiparost, birtokost és tisztviselőt választottak be.

Az elkövetkezendőkben a Kaláka létfenntartása is tiszavirág-életűnek bizonyult. Az első szakaszban az úgynevezett Federálák, majd az INCOOP (Szövetkezeti Nemzeti Intézet) terjeszkedik a szövetkezetek felé. Az államosítást követően Országos Szövetkezeti Szervező Bizottság jön létre, mely a hasonló jellegű megyei bizottságokkal karöltve mindent megtesz a szövetkezeteknek egy közös frontra való tömörítése végett, mely durva adminisztratív

intézkedés végül is a Hangya szövetkezeteknek az országos állami hálózatba való besorolásához s egyben sokrétű tevékenységének elorsósításához, tekintélyes vagyonának elherdálásához vezet. Így lesz egykori nagyenyedi Hangya-székhely a továbbiakban az állami szövetkezetek körzeti központja s árulerakata.

A nagyenyedi Hangya fénykorából így marad meg becses történelmi emlékként az egykori intézmény épülete, a hosszú éveken át szerkesztett és kiadott **Szövetkezés** tekintélyes lap, a Hangya-naptár, valamint a Rohay László vezérigazgató emlékként megőrizhető tekintélyes fotóalbum. Mindezeket szent ereklyeként őrizzük a Bethlen Könyvtárban, egyéb forrásanyagál egyetemben, ezek lévén Nagyenyed és egyben Erdély magyarsága egykori gazdasági életének kézzelfogható, értékes, megfellebbezhetetlen bizonyítékai. Hasznosítsuk tehát a múlt ismeretét és tanulságos gyakorlatát jelenünk és jövőnk jobbítására. Erre pedig a nagyenyedi Hangya Központ példája minden tekintetben biztató és időtálló!

Irodalom:

1. Szövetkezés: 1926–1949-es évfolyam
2. Hangya Naptár: 1943–1946-os évfolyam
3. Enyedi Újság: 1922–1930-as évfolyam
4. Enyedi Hírlap: 1930–1940-es évfolyam
5. Déli Hírlap: 1943–1944-es évfolyam

E-business Kovászna megyében – esettanulmány

DR. DOMOKOS ERNŐ
MOLDOVÁN ISTVÁN

I. Bevezetés

Az internet és az on-line szolgáltatások lényegesen befolyásolják napjaink üzleti világát, a felhasználók millióinak életét. A világháló mint globális kommunikációs környezet a marketing gyakorlati alkalmazásának új lehetőségeit villantja fel. Elmondható, hogy az internet kereskedelmi felhasználása sem nélkülözheti az ismert feltételeket egy sikeres üzleti vállalkozáshoz:

- fel kell fedni a termék/szolgáltatás hasznosságát, azaz milyen emberi szükségletet elégít ki;
- a termék/szolgáltatás bemutatása nevelő, formáló hatással kell legyen a fogyasztóra;
- a kínálatot promóciós árakkal kell fenntartani.

A marketing egyik alapeleme a kommunikáció, amelyre az internet két specifikus szolgáltatással reagál: az elektronikus levelezés (e-mail) és a World Wide Web (www). Tágabb értelemben az elektronikus kereskedelem (e-business, e-commerce) olyan kereskedelmi-pénzügyi ügyleteket jelent, amelyekben az információtechnológiát veszik igénybe. Ide értjük azon tevékenységek összességét, amelyek fenntartják és elősegítik a cégek marketing-célkitűzéseit, például a reklám, eladás, kifizetés, eladás utáni szolgáltatások.

Egyre fokozódó jelentősége van az adatvédelemnek, az elektronikus aláírásnak. Különbséget kell tenni a Business-to-Business (BTB) és a Business-to-Consumer (BTC) típusú tranzakciók között. A szakirodalom néhány javaslatát mi is az érdeklődők figyelmébe ajánljuk:

- határozzuk meg a célpiacot (kik azok, akiknek a termék/szolgáltatást kínáljuk);
- azonosítsuk a versenytársakat (e célra használhatjuk a különböző keresőprogramokat – Altavista, Lycos, Magellan, Yahoo, Google stb.);
- kínáljunk hasznos, minőségi információkat;
- bizonyosodjunk meg, hogy weboldalunk könnyen és gyorsan letölthető;
- biztosítsuk honlapunk megfelelő vizualizálását, laptpon is;
- hirdessük cégünk létezését;
- keressük meg e-mail segítségével a potenciális érdeklődőket;
- szervezzünk különféle promóciós versenyeket;
- bizonyítsuk be szavahihetőségünket (cégbemutatók, referenciák stb.);
- nyújtsunk minőségi szolgáltatást.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az elektronikus kereskedelem számos jogi, kulturális és technológiai kérdést vet fel. Romániában is napirendre került olyan problémák jogi szabályozása, mint például az elektronikus aláírás (2001/455-

ös sz. törvény), de törvénytervezet készült az elektronikus kereskedelem általános szabályozásáról is.

Azt is le kell szögezni, hogy az elektronikus kereskedelem még csak a kezdeteknél tart. Nemzetközi felmérések szerint ma az on-line ügyletek 67 százaléka nem sikeres, a partnerek nem véglegesítik az ügyletet. Ebben a kontextusban úgy értékeltük, hogy egy esettanulmány elvégzése Kovászna megyében hozzájárulhat a jelenlegi helyzet pontos felméréséhez, a stratégiai problémák megfogalmazásához, lehetséges megoldások körvonalazásához.

II. Esettanulmány Kovászna megyében

A kolozsvári MÉDIA INDEX Egyesület támogatásával 2002. június 1. és november 15. között kérdőíves felmérést végeztünk az internet használatáról Kovászna megyében, több mint 650 alany esetében. A felmérés során a vizsgálatba bevontuk a Sepsiszentgyörgyi Főiskola hallgatóinak egy csoportját is.

Megjegyezzük, hogy a felmérést egy aktív sajtókampány előzte meg, és a kérdőív interneten is elérhető volt a www.cosys.ro/ubb címen. A kérdőívek számítógépes feldolgozása nyomán az adatokat összesítettük, táblázatokba soroltuk, és az eredményeket grafikusán is ábráztuk. A tizenkét táblázat és a megfelelő grafikonok tükrözik a felmérés eredményeit a következő kritériumok szerint: nem, életkor, lakhely, munkahely, jövedelem, végzettség.

A felmérés során a következő alapkérdéseket tettük fel az alanyoknak:

- Hallott már az internetről?
- Milyen szolgáltatásokat használ: elektronikus levelezés, böngészés, elektronikus kereskedelem?
- Milyen gyakran netezik?

A vizsgálat alanyainak elosztását az alábbiakban mutatjuk be:		
Összes alany:	652	100,0 %
Nemek szerint:		
nő	326	50,0 %
férfi	326	50,0 %
Életkor szerint:		
15 évesnél fiatalabb	9	1,4 %
15 és 30 év között	218	33,4 %
30 és 45 év között	244	37,4 %
46 és 60 év között	107	16,4 %
60 évesnél nagyobb	74	11,3 %
Lakhely szerint:		
falusi	166	25,5 %
városi	486	74,5 %
Munkahely léte szerint:		
van	461	70,7 %
nincs	191	29,3 %
Egy főre eső jövedelem szerint:		
kisebb, mint 1,750 millió lej	284	43,6 %
1,750–5,500 millió lej között	319	48,9 %
nagyobb, mint 5,500 millió lej	49	7,5 %
Végzettség szerint:		
alapfokú végzettségű	203	31,1 %
középfokú végzettségű	296	45,4 %
felsőfokú végzettségű	153	23,5 %

A következőkben (előző táblázat) részletesen bemutatjuk és értelmezzük a vizsgálat adatait és eredményeit, összehasonlítva ezeket országos és nemzetközi adatokkal.

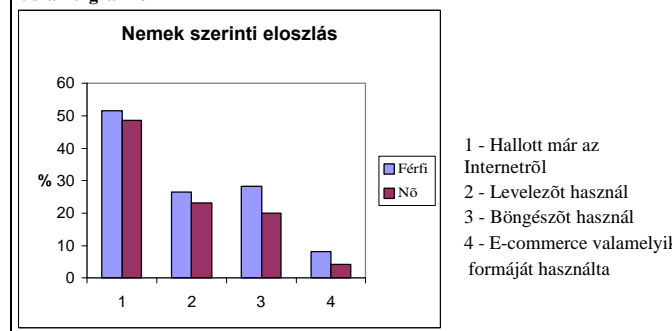
1. Az alanyok neme szerint

A megkérdezett alanyok fele nő, fele férfi. Úgy tűnik, hogy a férfiak vezetik az „internetes” mezőnyt: többen hallottak róla, és általában nagyobb részarányban leveleznek és böngésznek. Nagyobb az eltérés az e-commerce tekintetében: egyelőre a férfiak szívesebben adnak el és főleg vásárolnak az interneten.

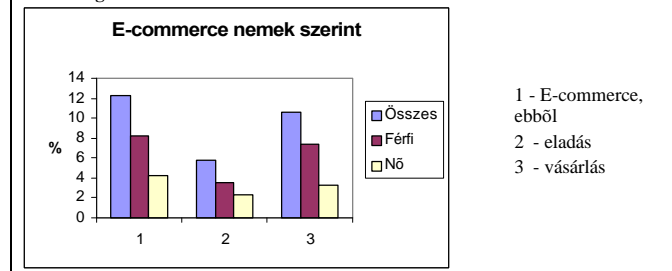
1. számú táblázat		Számszerűen						
Sor-szám	Csoport (nemek)	Hallott már az Internetről	Mit használ			E-commerce		
			E-mail	Böngésző	Összes	Eladás	Vásárlás	
1	Összes	575	285	278	71	33	61	
2	Férfi	296	152	163	47	20	42	
3	Nő	279	133	115	24	13	19	

2. számú táblázat		Százalékosan						
Sor-szám	Csoport (nemek)	Hallott már az Internetről	Mit használ			E-commerce		
			E-mail	Böngésző	Összes	Eladás	Vásárlás	
1	Összes	100	50	48	12	6	11	
2	Férfi	51	26	28	8	3	7	
3	Nő	49	23	20	4	2	3	

1. számú grafikon

2. számú grafikon

2. Az alanyok életkora szerint

Az alanyok életkor szerinti eloszlása három nagyobb, de százalékosan közel álló csoportot mutat:

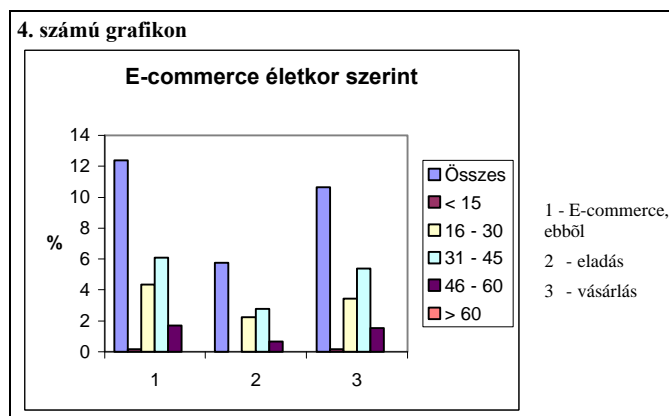
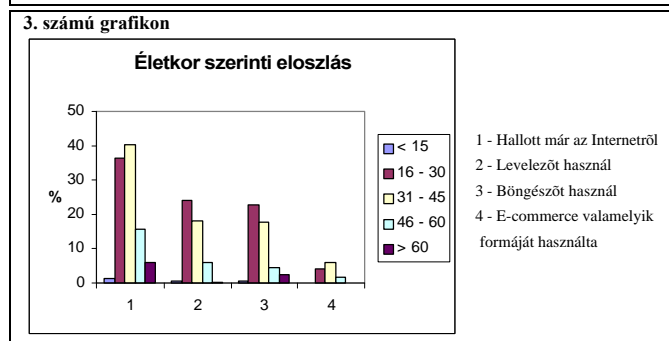
- 30 évesnél fiatalabb - 35 %
- 30 és 45 év között - 37 %
- 45 évesnél idősebb - 28 %.

A százalékos táblázatot megfigyelve észrevehetjük, hogy 92 százaléka azoknak, akik hallottak az internetről, 16 és 60 év közötti életkorúak. Ez a nagyobb korcsoport vezeti az internet-

szolgáltatások használati listáját is: az elektronikus levelezést, a böngészést, az elektronikus kereskedelmet. A 15 évesnél fiatalabb és a 60 évesnél idősebb alanyok százalékos részaránya vagy nagyon elenyésző, vagy nulla.

Sor-szám	Csoport (év)	Hallott már az Internetről	Mit használ				
			E-mail	Böngésző	E-commerce		
					Összes	Eladás	Vásárlás
1	Összes	575	285	278	71	33	61
2	< 15	9	4	4	1	0	1
3	16 - 30	209	139	131	25	13	20
4	31 - 45	232	105	103	35	16	31
5	46 - 60	91	34	26	10	4	9
6	> 60	34	3	14	0	0	0

Sor-szám	Csoport (év)	Hallott már az Internetről	Mit használ				
			E-mail	Böngésző	E-commerce		
					Összes	Eladás	Vásárlás
1	Összes	100	50	48	12	6	11
2	< 15	2	1	1	0	0	0
3	16 - 30	36	24	23	4	2	3
4	31 - 45	40	18	18	6	3	5
5	46 - 60	16	6	5	2	1	2
6	> 60	6	1	2	0	0	0

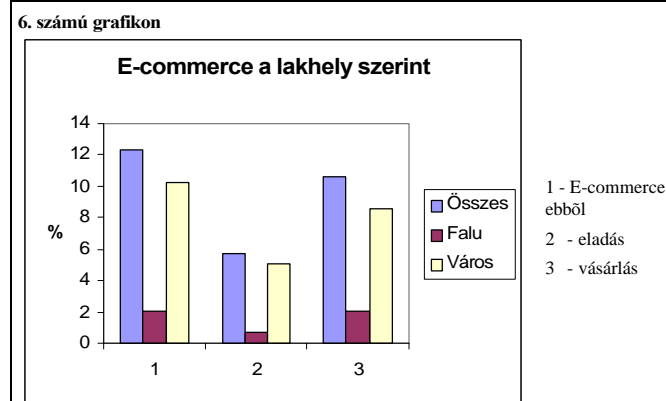
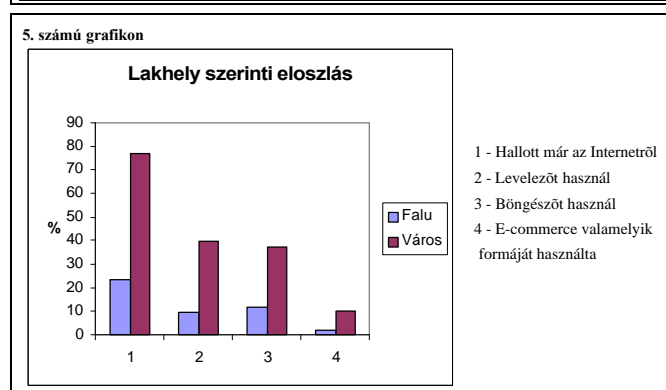
3. Az alanyok lakhelye szerint

A megkérdezett alanyok 74,5 százaléka él városon és 25,5 százaléka falun. A megkérdezettek közül a városi alanyok 77 százaléka hallott már az internetről, míg a falusi alanyoknál ez csak 23 százalék. Mind városon, mind falun az elektronikus levelezés és a böngészés használatának százalékos megoszlása kiegyensúlyozott. Az e-commerce tekintetében megfigyelhető, hogy ezt a szolgáltatást főleg a városi alanyok használják, 5:1 arányban a falusi alanyok rovására. Az alanyok összességében a

vásárlások túlnyomó aránya az eladásokhoz képest.

Sor-szám	Csoport (lakhely)	Hallott már az Internetről	Mit használ				
			E-mail	Böngésző	E-commerce		
					Összes	Eladás	Vásárlás
1	Összes	575	285	278	71	33	61
2	Falu	134	56	66	12	4	12
3	Város	441	229	212	59	29	49

Sor-szám	Csoport (lakhely)	Hallott már az Internetről	Mit használ				
			E-mail	Böngésző	E-commerce		
					Összes	Eladás	Vásárlás
1	Összes	100	50	48	12	6	11
2	Falu	23	10	11	2	1	2
3	Város	77	40	37	10	5	9

4. Az alanyok munkahelyének léte szerint

Az alanyok munkahelyének léte szerint a következő az eloszlás:

– Van munkahelye 461 személynek, ez több mint 70 százalékos részarányt jelent.

– Nincs munkahelye 191 megkérdezett személynek (29,3%). Megjegyezzük, hogy ebbe a kategóriába besoroltuk a nyugdíjas alanyokat is.

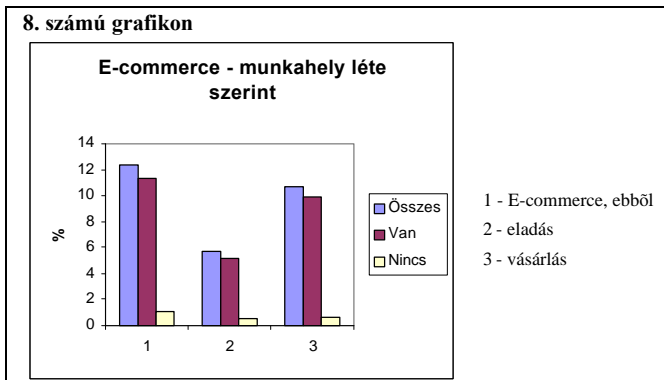
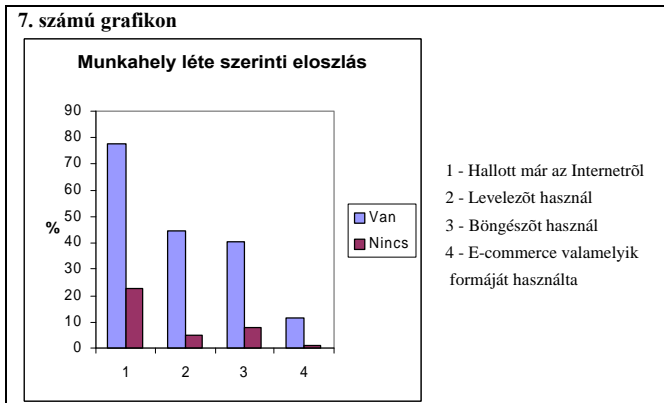
A táblázatok alapján megállapíthatjuk, hogy a munkahellyel rendelkezők sokkal nagyobb részarányban használják az Internet nyújtotta lehetőségeket.

5. Az alanyok jövedelme szerint

A családban egy főre eső jövedelem szerinti eloszlás szerint a megkérdezett alanyok szinte fele a középső kategóriába esik: havi 1,750 és 5,500 millió lej között. Közelítő értékű (43,6 százalék) az 1,750 millió lejnél kisebb jövedelműek csoportja, míg

Sor-szám(munkahely)	Csoport	Hallott már az Internetről	Mit használ				
			E-mail	Böngésző	E-commerce		
					Összes	Eladás	Vásárlás
1	Összes	575	285	278	71	33	61
2	Van	445	256	233	65	30	57
3	Nincs	130	29	45	6	3	4

Sor-szám(munkahely)	Csoport	Hallott már az Internetről	Mit használ				
			E-mail	Böngésző	E-commerce		
					Összes	Eladás	Vásárlás
1	Összes	100	50	48	12	6	11
2	Van	77	45	41	11	5	10
3	Nincs	23	5	8	1	1	1

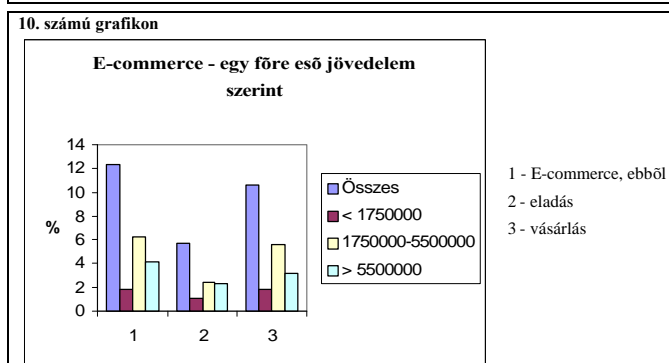
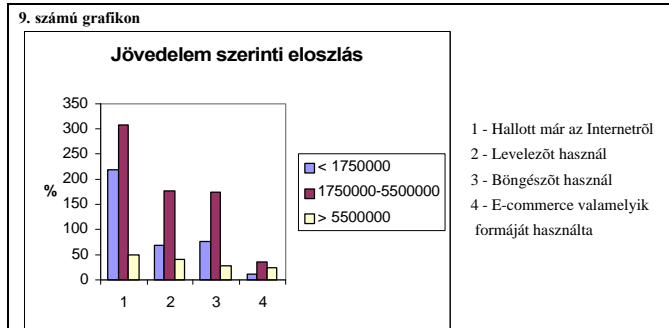
az 5,500 millió lejnél nagyobb jövedelműek részaránya csak 7,5 százalék. A közepes jövedelműek csoportjának több mint fele részarányban hallott az internetről, levelezik és böngészőt használ. A fele részarány megtalálható az e-commerce-nél és vásárlásnál is, de az eladásnál ez az eloszlás kiegyensúlyozódik.

6. Az alanyok végzettsége szerint

A megkérdezett alanyok végzettség szerinti eloszlásában vezetnek a középfokú végzettséggel rendelkezők, részarányuk 45,4 százalék. Az alapfokú végzettségűek részaránya 31,1 százalék, a maradék 23,5 százalékot a felsőfokú végzettséggel rendelkezők alkotják. A táblázatokból kitűnik, hogy majdnem fele azoknak az alanyoknak, akik hallottak már az internetről, középfokú végzettséggel rendelkeznek. Ezt az arányt megőrzik az elektronikus leve-

Sor-szám	Csoport (jövedelem - lej)	Hallott már az Internetről	Mit használ				
			E-mail	Böngésző	E-commerce		
					Összes	Eladás	Vásárlás
1	Összes	575	285	278	71	33	61
2	< 1750000	219	69	76	11	6	11
3	1750000-5500000	307	176	174	36	14	32
4	> 5500000	49	40	28	24	13	18

Sor-szám	Csoport (jövedelem - lej)	Hallott már az Internetről	Mit használ				
			E-mail	Böngésző	E-commerce		
					Összes	Eladás	Vásárlás
1	Összes	100	50	48	12	6	11
2	< 1750000	38	12	13	2	1	2
3	1750000-5500000	53	31	30	6	2	6
4	> 5500000	9	7	5	4	2	3

lezés és böngészés használata szempontjából is. Az e-commerce használata a felsőfokú végzettségűeknél magasabb százalékot mutat: nagyobb az alapfokú és középfokú végzettségűek összeített értékeinél mind eladás, mind vásárlás szempontjából.

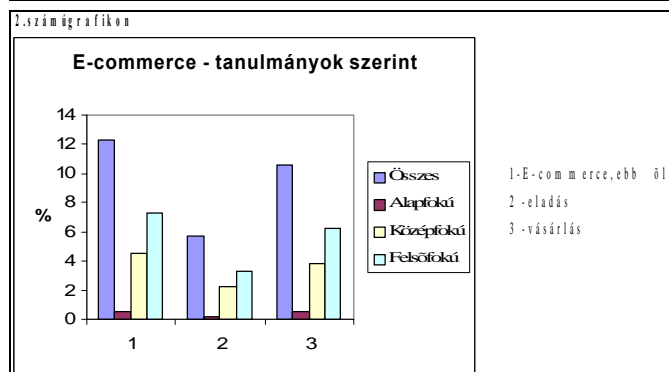
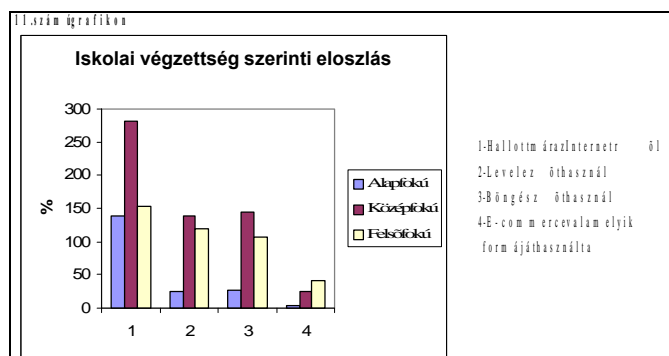
Konklúziók, javaslatok

Értékelésünk szerint jelenleg Kovászna megyében az internethasználat és annak keretében az elektronikus kereskedelem a spontán fejlődés szakaszában van. Ha felmérésünk eredményeit összevetjük a GfK romániai piackutató intézet nemrég megjelent tanulmányával, amely szerint:

- a megkérdezettek egyharmada nem hallott az internetről,
- a jelenlegi internetfelhasználók 49 százaléka levelezésre, 46 százaléka on-line társalgásra, 37 százaléka információkeresésre, 26% hírek olvasására, 21% munkahelykeresésre, 18 százaléka a

Sor-szám	Csoport (végzettség)	Hallott már az Internetről	Mit használ				
			E-mail	Böngésző	E-commerce		
					Összes	Eladás	Vásárlás
1	Összes	575	285	278	71	33	61
2	Alapfokú	140	26	27	3	1	3
3	Középfokú	282	139	144	26	13	22
4	Felsőfokú	153	120	107	42	19	36

Sor-szám	Csoport (végzettség)	Hallott már az Internetről	Mit használ				
			E-mail	Böngésző	E-commerce		
					Összes	Eladás	Vásárlás
1	Összes	100	50	48	12	6	11
2	Alapfokú	24	5	5	1	0	1
3	Középfokú	49	24	25	5	2	4
4	Felsőfokú	27	21	19	7	3	6

hatóságokkal való kapcsolattartásra használja az internetet,

- a felhasználók 25 százaléka munkahelyén netezik,
- az otthoni felhasználók aránya 20 százalék,
- az interneten eltöltött átlagos időtartam heti 5,8 óra,

Kiderül, hogy a Kovászna megyei helyzet viszonylag jobb az országos átlagnál. Egyértelmű azonban az az igény, hogy Romániában a stratégiai kérdések megfogalmazását és a főbb fejlesztési irányok kijelölését az Európai Unió elvárásai és szabványai szerint kell elvégezni. Az utóbbi időben Romániában is megjelent egyrészt az interneten már jelen levő, másrészt a megjelenést tervező cégek részéről az igény (lásd a 13. számú táblázatot a Kovászna megyei webcímeiről), hogy a statikus honlapokat tartalommal gazdag, folyamatosan változó, dinamikus honlapokkal helyettesítsék. Kézenfekvő, hogy a termékeket gyártó, illetve forgalmazó vállalkozások a reprezentáción túl intelligens megoldásokkal értékesítésre is használják az internetet, hogy az üzleti információk közzététele mellett boltot is nyissanak.

Az internetes kereskedelem jelenlegi hazai forgalma és piaci lehetőségei nem teszik lehetővé a kis- és középvállalkozások számára költséges megoldások finanszírozását. Az eddigi tapasztalataink azt mutatják, hogy a vállalkozók többsége saját, önálló rendszert szeretne, minél olcsóbb virtuális boltnyitási lehetőségekkel. Jelenleg az alábbi lehetőségek közül választhatnak a cégek áruiknak interneten való értékesítésére:

– Univerzális, skálázható rendszer. Rendkívül költséges, nagyok a hardverigényei. Csak olyan nagy (országos, regionális szintű) rendszerek esetén térül meg, ahol a meglévő kereskedelmi rendszereket kell bekapcsolni.

– Önállóan, saját domain-névvel való megjelenés. Lehetőség van saját igényeinek megfelelő szoftvert kifejleszteni. Mivel egy

adott környezetre épül, nehezen skálázható, bővíthető, folyamatos fejlesztést és karbantartást igényel.

– Áruházi bolt nyitása egy virtuális áruházban. Havi díjat kell fizetni, a boltsoftver is a működtető tulajdona. A szolgáltatók általában hosszú távú szerződéseket kötnek, magas havi díjakkal. Az olcsó boltnyitási lehetőségek általában szerényebb megjelenéssel és korlátozott funkciókkal járnak. Ráadásul a testreszabásért különdíjat kell fizetni. A kereskedő maximálisan ki van szolgáltatva a működtetőnek. Előfordulhat, hogy hetekig szünetel a bolt működése, megrendítve ezzel a vevők bizalmát.

Egy on-line kereskedelmi rendszer általános követelményei: többszintes katalógusrendszer, korlátlan termékszám, egyszerre több kosár és vásárlói lista, intelligens keresés, akciók és aukciók támogatása, vásárlói és termékcsoportok, illetve ezek egymáshoz rendelése, különböző szintű kedvezmények megadása, korlátlan mennyiségű információs doboz a nyitóoldalon, toplisták, e-mail küldés, statisztikák, hitelkártyás fizetés, szabadon változtatható megjelenés, egyszerűen kezelhető adminisztrációs felület.

Befejezésül úgy értékeljük, hogy tanulmányunk szerény hozzájárulás az e-business elméleti és gyakorlati kérdéskörének körvonalazásához, a lehetséges fejlesztési irányvona-

13. számú táblázat	Webcímek Kovászna megyében	e-commerce
Web cím	Tevékenységi terület	
http://contrans.nd.ro	fafeldolgozás (bútor, házak)	
www.3szek.ro	média	
www.akraplast.ro	beltéri beépítkezés	letölthető file-ok
www.autocrono.ro	autó-sport, -mozgalom	
www.axgroup.ro	építészet, tervezés, kereskedelem	
www.carryboyromania.ro	gépkocsialkatrészek	árlista
www.clc.ro	fafeldolgozás (házak)	
www.cosys.ro	számítástechnika	
www.cosys.ro/conico	építőipar	
www.covalact.ro	tejfeldolgozás	
www.datas.ro	számítástechnika	
www.digital-studio.ro	IT, szolgáltatás (reklám, marketing)	
www.domo.ro	kereskedelem (háztartási gépek)	igen
www.dunapack.ro	hullámpapír csomagolóanyag	
www.globinfo.ro	számítástechnika	
www.hardtrading.ro	számítástechnika	interaktív konfigurálás
www.honoris.ro	számítástechnika	
www.honoris.ro/aecito	mezőgazdasági termékek	
www.honoris.ro/swi	fakitermelés, fafeldolgozás	
www.hotelcastel.ro	vendéglátóipar	
www.hungastro.ro	ebédjegyek	
www.iame.ro	gépipar	
www.investhere.ro	szolgáltatás	
www.metabond.ro	gépolajok	igen
www.mokisz.ro	fafeldolgozás (bútor)	
www.nd.ro/capitaly	személyszállítás	
www.ordog.ro	építészet	
www.planet.ro	számítástechnika	
www.primaice.ro	élelmiszeripar (fagylaltok)	
www.proex.ro	tervezés	
www.proinfo.ro	számítástechnika	
www.reni.ro	termelés (gyertyák)	
www.romstal.ro	szerelések (víz, gáz, klíma stb.)	igen, fiók
www.spicom.ro	kenyérgyártás	
www.stv.ro	média (televízió)	
www.szekelyhirmondo.ro	média, szolgáltatás	
www.textila-oltul.ro	textilipar	
www.tricomserv.ro	gépipar (elektromos pompák, motorok)	

Arad megye gazdasági helyzete

HORVÁTH LEVENTE

Arad megye Románia nyugati részén helyezkedik el. Területe 7654 km², mely az ország 3,2%-át teszi ki, északon Bihar megye, délen Temes megye, nyugaton Magyarország, keleten pedig Hunyad és Fehér megye a szomszédai. Felszínét tekintve a síksági forma a legjellemzőbb, amely a 300-800 m magas Zaránd-hegység és a Lippai dombvidék közé ékelődik a Maros folyó két oldalán. Legmagasabb pontja a Codru Moma-hegységben található Gaina-csúcs (1485 m). Folyóit tekintve a 250 km²-t elfoglaló Maros, illetve a 208 km²-t átfedő Fehér-Körös és a Fekete-Körös a legfontosabb. A megye területén található a jelentős turisztikai vonzerővel rendelkező, 563 ha-n elterülő Mácsa, Borosjenő, Honcő, Zimbru melletti védett területek.

2002. január 1-jén a megye lakossága 475 695 fő, ebből 228 749 férfi (48%) és 246 946 nő (52%). A népsűrűség 62,1 lakos/km². Az emberek 52,1%-a városban és 47,9% falun él. A városok száma: 1 megyei jogú város: Arad, 7 város: Kisjenő, Borosjenő, Kürtös, Nagylak, Lippa, Pankota, Borossebes. A megyében 67 község és 267 falu található.

A magyarság – mint a megye legjelentősebb kisebbsége – számarányát tekintve a következőképpen alakult:

	Az 1977-es népszámlálás adatai alapján	Az 1992-es népszámlálás adatai alapján	A 2002-es népszámlálás adatai alapján
Arad megye	71 966	60 822	49 279
Városokon	42 122	37 252	28 806
Falun	29 844	23 570	20 473

Jelenleg 49 279 fő (10,35%) a megye magyar lakossága, és ez 1977-hez képest egy 31,52%-os csökkenést, illetve 1992-höz képest 18,98%-os csökkenést jelent. Arad városában az elmúlt tíz évben 29 797-ről 22 466-ra csökkent a magyar lakosság száma. Sorrendben még roma (2,7%), német (1,9%), szlovák (1,2%) és szerb kisebbség található.

A megye tagja az 1997. november 21-én alakult Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégióknak. E határokon átnyúló együttműködésnek legfontosabb célkitűzése, hogy a három érintett ország megyéi, a romániaiak, a magyarországiak, illetve a Vajdaság olyan közös terveket dolgozzanak ki, amelyek az uniós támogatások megszerzésének esélyét hatékonyan növelik. Ugyanakkor a határon átvélő programok gyakorisága a térség gazdasági fejlődését is elősegíti.

Gazdasági helyzet

Mezőgazdasági potenciál

A megye területének 65,9 %-a, 511 615 ha mezőgazdasági terület. Ebből 347 659 ha nagy kiterjedésű, összefüggő termő-

föld (szántó), 153 464 ha legelő és 6480 ha gyümölcsös. Az erdőterületi potenciál 212 182 ha, a szőlőtermesztés pedig 3980 hektáron folyik. Nem elhanyagolható a fakitermelés sem, amely leginkább a tölgy és a bükk, illetve más keményfák kitermeléséből több mint 350 000 m³-t jelent évente.

2002. július végén a megye állatállománya a következőképpen alakult:

	Marha	Sertés	Juh és kecske	Szárnyas
Arad megye	66 722	225 146	268 717	2 236 000
1. Állami társaságok	890	1310	87	-
2. Magáncégek	2633	1115	7858	27
3. Mezőgazdasági társulások	1109	10 224	3676	-
4. Háztartások	62 090	212 497	257 096	2209

Az élve születéseknél 2001-hez képest 881-gyel nőtt a marha-, 533-mal a sertés- és 2370-nel a juh- és kecskeállomány.

Az ágazat területén tevékenykedők a versenytársak erősségét, a belföldi piaci kereslethiányt és a bizonytalan piaci helyzetet, valamint az állami támogatások elégtelenségét tartják az ágazati fejlődés akadályozójának. A mezőgazdaságban beruházók aránya legnagyobb része gyártmány- és szolgáltatásfejlesztésre, valamint gépekre és öntözőrendszerekre végez beruházást. A megkérdezettek alig 25%-a jut külföldi vagy egyéb forráshoz (támogatáshoz). Hiányoznak a mezőgazdasági termelők export/érdekképviseleti, szakmai egyesületei, amelyek javítanák pozíciójukat a szerződés-kötések során. Pozitív példa a Romániai Magyar Gazdák Egyesülete (RMGE), amely igen aktívan kapcsolódik be a megye magyar mezőgazdasági vállalkozói életébe. A mezőgazdaság főleg belpiaci orientációjú, illetve csak közvetítőkön keresztül kapcsolódik a külpiacokhoz.

Ipar és kereskedelem

2002. július végén Arad megyében 17 624 cég van bejegyezve, ebből 978 idén alakult. A cégforma alapján:

	Cégek száma 2002.07.31.	2002-ben bejegyzett cégek
Arad megye, ebből:	17 624	978
1. Egyedáruság, RA	15	-
2. Részvénytársaság, rt.	522	17
3. kft.	9887	570
4. Közkereseti társaság SNC	34	-
5. Egyszerű betéti társaság SCS	3	-
6. Mezőgazdasági társulás	153	-
7. Családi társulások	7010	391

Az ipari termelés összértéke a megyében az év első hét hónapjára elérte a 4 196 503 millió lejt.

Mint a lenti táblázatból kiderül, a legnagyobb ipari termelést a vagongyártás jelentette, ezt követi a ruházat- és konfekciógyártás, valamint a bútorgyártás és a fémfeldolgozó ipar. A nagy

ipari múlttal rendelkező megyében az utóbbi 10 évben olyan hírneves cégek mentek tönkre, mint az UTA, TEBA (textilipar), ARIS (esztergapadgyár), ALFAR (üvegházak), CARNE (vágóhíd), CEALA (sertéshizlalda), INDAGRARA (szeszgyártás), VICTORIA (óragyártás). A megszűnésük miatt keletkezett űrt nehezen tudják pótolni az utóbbi évek sikerprivatizációi, az ASTRA TRINITY tehervagongyár, a személyvagongyár, hiszen a korábban foglalkoztatott több tízezer munkás 80%-a máshol volt kénytelen állást keresni, vagy munkanélkülivé vált.

	Az ipari termelés nagyságrendje 2002.01.01–07.31. között (millió lej)	Százalékban
Iparág összesen	4 196 503	100%
Kitermelő	240 043	5,7
Élelmiszer és ital	159 234	3,8
Textil	17 199	0,4
Konfekció	967 947	23,1
Bőr és lábbeli	111 848	2,7
Fémfeldolgozó	325 692	7,8
Gépek berendezések	107 525	2,5
Orvosi felszerelések Mérőműszerek	309 864	7,4
Vasúti szerelvények	1 110 934	26,5
Bútor	363 716	8,7
Villamos energia	89 427	2,1
Egyéb	393 074	9,3

Az ipari termelés 67,4%-a a magánszektorból, az állami szektorból 8,8%, míg a vegyes tőkéjű vállalatoktól 23,8% származik. A gyártóknál raktáron maradt késztermékkészlet értéke 2002. július végén elérte a 253,6 milliárd lejt. Az iparban foglalkoztatottak száma 17 556 fő, 2,2%-kal kisebb, mint egy évvel korábban. Az exportértékesítés 2002.07.31 – 01.01 között 1158,7 milliárd lejt tett ki, ami a legyártott termelés 31,2%-a. A kivitel 63,4%-a vegyes tőkéjű vállalatoktól, míg 36,6% a magáncégektől származik. Az ipari termelés dinamikája 2002 júliusában, a 2001 júliuséhoz képest 10,9%-os növekedést ért el.

Iparáganként a következő a megoszlás:

	01.01 – 31.07.2002 / 01.01. – 31.07.2001 között elért növekedés
Ipari termelés, összesen	110,9
Kitermelői	95,5
Ital és élelmiszeripar	83,4
Konfekció és ruházat	124,9
Bőr és lábbeli ipar	81,0
Fémfeldolgozó	97,3
Gépipar	124,1
Orvosi felszerelések	154,0
Vasúti szerelvények	159,8
Bútoripar	83,1
Fafeldolgozás	71,8
Vízgazdálkodás	88,4

Látható növekedést a vasútszerelvény-gyártás, a konfekció- és ruhagyártás, a gépipar és az orvosi- és mérőműszer-gyártás ért el. Ezen iparágakban olyan jeles cégek tevékenykednek, mint az ASTRA TRINITY, CONTOR ZENNER, IMAR, SANEVIT, míg a konfekció- és ruházat-, a bőr- és lábbeligyártás terén leginkább az olasz partnerekkel kialakított lohn típusú együttműködés a jellemző. Nagyon keresett továbbá a külföldi befektetők számára igen vonzó ARADI IPARI ZÓNA, és a Kürtös–Arad vámszabad terület.

A kereskedelem terén még eléggé nyitottak a lehetőségek. Igazából hiányoznak a megyéből a nyugati színvonalú nagy bevásárlóközpontok, amelyekben a vásárolni szándékozók a termékek, szolgáltatások szélesebb köréhez tudnának hozzájutni.

Arad városában 3 hipermarket: 2 PROFI és 1 BILA található. Idén avatták fel a város Vásár Expo-pavilonját, évente 8-10 a hagyományosan megrendezendő ágazati vásárok száma (AGROALIM, AR-MEDICA, TRANSPORT-AR, GARDENIA, CONFORT-INSTALL, CONFORT-CONSTRUCT). A megye fejlettségének meghatározó tényezője az itteni vállalatok gazdasági tevékenysége. Nehezen emésztette fel a megye olyan termelők áttelepülését, mint a PEPSI, BRAU UNION, MOL.

A helyi vállalatok stratégiai irányultságának elemzése választ ad a megye hosszú távú fejlődési potenciáljának meghatározásával kapcsolatos kérdésekre. Az Arad megyei vállalatok a külső tényezőket, ezen belül is a kiszámíthatatlan gazdaságpolitikai és jogi intézkedéseket, a túlbürokratizált intézményi keretet tartják a vállalati stratégiát leginkább akadályozó tényezőnek, ami összhangban van az ország más megyéiben végzett felmérések eredményével. A határ menti fekvés miatt a megye nyitott a külföldi példákra. Bár a nyitottsága a külföldre irányuló munkaerő-kivándorlás egyik magyarázata is.

A foglalkoztatottak száma július végén 17 556 fő, ami 2001 júliusához képest 3,2%-os csökkenést mutat. Egy 243 fős mintavétel alapján az átlag bruttó kereset 2002 júliusában Arad megyében 5 633 756 lej, míg az átlagos nettó kereset 3 961 161 lej. A megyei munkaügyi hivatalnál 2002 júliusában 12 405 fő a nyilvántartott munkanélküliek száma. Ebből 6179 a munkanélküli-segélyt kapók, míg 6226 a nem fizettek.

A munkanélküliek 39,6% -a (4918) nő, 7487 (60,4%) férfi. A legnagyobb részük 4293 fő (34,6%) Arad municípiumban van. A képesítésük alapján a fizetett munkanélküliek közül 274 (4,47%) rendelkezik egyetemi végzettséggel, 2276 (36,8%) középfokú végzettséggel, és 3629 (58,73%) pedig munkás.

A regisztrált munkanélküliségi ráta 2002. július végén Arad megyében 6%-os.

	Elve születések	Elhalalozás	Természetes szaporulat	Házasságkötések száma	Válások	1 év alatti elhalalozások
2002.01.01–07.31.	2501	4060	- 1559	1361	667	37
2001.01.01–07.31.	2544	3786	- 1242	1376	642	36

Oktatás

1997-ben a megye területén 687 közoktatási intézmény található. Ebből 305 elemi iskola, illetve gimnázium, 297 óvoda, 39 líceum, 25 posztliceális iskola, 19 szakiskola és 2 egyetem. A tanulók száma 90 000, vagyis a lakosság 18,91%-a. Mindkét 1990-ben alapított egyetemen, az Aurel Vlaicu egyetemen és a Vasile Goldiș Nyugati Egyetemen egyaránt létezik Közgazdasági Kar. Az előbbin biztosítási, könyvelési és gazdasági-informatikai szakokkal, míg a másodikon pénzügy, marketing, menedzsment és informatika szakokkal. Magyar nyelvű gazdasági szakoktatás a Csiky Gergely Iskolasoporton belül, gimnáziumi szinten folyik: könyvelő-statisztikus, illetve általános gazdasági szakon.

Következtetések

A gazdaságfejlesztés minden megye fejlesztésének legfontosabb eleme, egy olyan folyamatos tevékenység, mely az önkormány-

zati, nonprofit és profitorientált szektor együttes tevékenységének, egymásrautaltságának eredménye. Sajnos, ez az egymásrautaltság és kölcsönös felelősség az az alapján való cselekvés még nem jellemző napjaink általános gyakorlatára. Az önkormányzatok az adózási, illetve támogatási rendszerük megfogalmazásakor közvetlenül avatkoznak be a piaci mechanizmusokba. Ugyanakkor szívesen kell fogadjanak minden vállalkozói, befektetői elképzelést, hiszen a térségi elmaradottság, a munkanélküliség és kísérőjelenségei komoly kényszert jelentenek a gazdasági aktivitás növelése iránt. A nonprofit szektoron belül a kereskedelmi kamarák szerepe válik egyre fontosabbá leginkább a gazdaságfejlesztés terén. Nem elhanyagolható a szakmai társulások (pl. RMKT), társaságok, vállalkozásfejlesztési alapítványok szerepe sem, amely egyrészt a minőségi munkaerő biztosításában, másrészt mikrohitelt biztosító keretprogramok meghirdetésében konkretizálódhat.

A Gazdasági Civil Parlament megalakulásáért

Az Alapítvány az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért 2002. május 3–4-e között szervezte meg Kolozsváron a IV. Erdélyi Civil Fórumot *Civil társadalom és az önépítkező intézményfejlesztés* címmel. Ennek keretében a gazdasági szekció témája *Az intézményfejlesztés gazdasági háttere* volt. Az előadásokat kerekasztal-megbeszélés követte. A kerekasztal témája a javasolt Gazdasági Civil Parlament létrehozása volt.

A konszenzusos vélemény szerint ez az integráló civil szerveződés semmiképpen se sértheti a részt vevő civil szervezetek autonómiáját, tiszteletbe kell tartania azok teljes függetlenségét, és hozzá kell segítenie a jobb, hatékonyabb működéshez. Olyan laza szerveződés, amelynek csak alkalmi vezetősége van, saját maga szabja meg tevékenységi körét és célját; függetlenek minden rajtuk kívül lévő hatalmi tényezővel szemben; tagjaik – az önkéntesség elve alapján – a gazdasági célokat maguk elé tűző civil szervezetek; minden tag egyenlő képviseleti joggal rendelkezik.

Létrehozása mellett a következő érvek szólnak:

- érdekérvényesítési szolidaritásra teremt lehetőséget;
- lehetővé teszi a partnerségre való képesség kialakítását;
- civil társadalmi kontroll szerepkör betöltését végezheti;
- erőt és eszközt jelent a társadalmi frusztráció elleni közös fellépésre (az önvédelem eszköze)

– megteremti minden civil parlamenti tag számára az információhoz való hozzáférés egyenlő esélyét;

- elkészíti a közösségi érdekérvényesítés stratégiáját;
- érvényesíti az önkéntesség, az egymás iránti felelősség, a kölcsönös segítségnyújtás, a függetlenség-szabadság-egyenlőség polgári erkölcsi elveket;

– álláspontokat fogalmaz meg, illetve közvetít saját szereplői és a külső hatalmi szférák felé;

– szerepet vállal a szakmai képzés megszervezésének szerepkörét a tudásközpontú társadalom kialakításában, hogy a kisebbségi civil szervezetek eleget tegyenek hivatásuknak a XXI. század tanuló társadalmában;

– javaslatokat dolgoz ki és terjeszt elő a civil szférát érintő országos szabályozásra.

A gazdasági civil szféra az erdélyi magyarság gazdasági regenerálásában játszott szerepében a szolidaritáson alapuló, egészséges közvélemény és munkásság nélkül képtelen hivatását teljesíteni. Emlékeztetünk, hogy 1902-ben, a Székely Kongresszuson már megfogalmazódott az egyesülésben rejlő erő, amely a mának is üzen: „Az izoláltan működő erők nagy munkát végezni nem képesek. Egyesíteni kell azokat, hogy támogathassák egymást. Tömrölni kell. Egységesre van szükség, s szervezett, tervszerű munkálkodásra, melyben egyik vidék támogassa a másikat.”

A Gazdasági Civil Parlament partnerségi integrációs alapelvei:

- önkéntesség és kezdeményezési szabadság,
- egyenjogúság és hálózati jelleg,
- alá- és fölérendelés elutasítása,
- teljességi igények és a kötelezettség terhének elutasítása,
- érdekeltség,
- önérdékű nyomulások elutasítása,
- szakmaiság, hitelesség, teljesítőképeség
- közösségi elkötelezettség és együttműködési készség,
- partnerségi korrektség és megbízhatóság,
- érték- és érdekképviseleti alkalmasság,
- közösségi képviselet demokratikus kontrollja,

– civil nyilvánosság és nyitottság

A IV. Civil Fórum gazdasági szekciója ezeknek az elveknek a figyelembevételével javasolta a Gazdasági Civil Parlament létrehozását.

A Gazdasági Civil Parlament célja:

- kölcsönös segítségnyújtás a gazdasági jellegű civil szervezetek között, szolidaritás;
- közvetítő szerep betöltése a társadalom és a hivatalosság között;
- bátorítja a kisebbeket és gyengébbeket, és az erőseket tovább buzdítja;
- teljes egyenlőségből kiindulva a szétszórt erőket közös célok iránt egyesíti;
- legyen a szakmai szerveződések összetartó kapcsa, bármilyen közös cél elérésében;
- érdekvédelem és érdekérvényesítés;
- kölcsönös információcsere;
- erőösszpontosítás szakképzésre;
- szabályozási javaslatokat tesz.

A Gazdasági Civil Parlament szerkezeti és működési tervezete: – minden beiratkozó tagszervezetnek egy képviselője és egy szavazati joga van;

– a Gazdasági Civil Parlament évi közgyűlésen fejt ki munkáját, amelyen részt vesz minden tagszervezet egy képviselője és egy vagy több tanácsadója.

– tárgyköre a legidősebb gazdasági kérdések megtárgyalása, gazdasági önépítkezés, önszerveződés.

Az alakuló közgyűlés tervezett időpontja 2003. május 3., az V. Civil Fórum gazdasági szekciója ülésén. Kolozsvár, Bethlen Kata Diakóniai Központ. Az első ülés javasolt témája: **Az erdélyi magyarság gazdasági építkezése.**

Kérjük a gazdasági jellegű civil szervezeteket, amelyek tagjai kívánnak lenni a Gazdasági Civil Parlamentnek, jelezzék tagsági szándékukat legkésőbb 2003. március 10-ig a Gazdasági Civil Parlament ideiglenes titkárságán: Kolozsvár, Kövespad (Pietroasa) út 12. szám, tel./fax: 0264-431488, e-mail:

Tudományos Diákköri Konferencia Kolozsváron

KEREKES JENŐ

December 6-7-án Kolozsváron került sor az Erdélyi Tudományos Diákköri Konferenciára, immár ötödik alkalommal, a Kolozsvári Magyar Diákszövetség szervezésében. Ezalkalommal a konferencia munkálatai 24 szekcióban zajlottak. A közgazdász hallgatók külön szekcióban mutatták be dolgozataikat. A fizika tanszék amfiteátrumában a jelenlévők nagy figyelemmel hallgatták a bemutatott tizenöt dolgozatot, melyek napjaink gazdasági életének időszerű kérdéseit elemezték. Csak néhány címet említünk, hogy képet alkothassunk azokról a kérdésekről, melyeket dolgozataikban a szerzők nagy hozzáértéssel elemeztek: A stratégia szerepe az európai regionális politika programozásában (Csedő Krisztina), A környezetközpontú irányítási Rendszer, ISO 14001 nemzetközi szabvány fontossága az EU csatlakozás tükrében (Tóador Monika, Csog Éva), E-marketing, avagy a cégek arca a világhálón Kelet-, Közép- és Nyugat Európában (Nagy Réka), E-business (Mihály Ágoston), Globalizálódunk! (Matuz Andrea, Nonn István Zsolt, Oláh Judit Olga), Alkalmazott digitális gazdaságtan (Szállós-Kiss Ferenc, Tamás Csaba), Geometriai szélsőértékek alkalmazása a közgazdaságtanban (Nagy István), Vádlottak padján az eszternáliák (Szász Noémi), Dezinflálódo infláció? (Székely Imre, Orbán Márta), Antidömping- és versenypolitika (Hatos Enikő Gabriella), Románia a bimetalizmus útján (László István Zsolt, Tötös Ferenczi Laura), Non-vertbális kommunikáció (Lukács Enikő). Igen érdekes, sőt éles viták alakultak ki a dolgozatok szerzői és a viszonylag nagyszámú hallgatóság között, amelyek közgazdász hallgatóink növekvő szakmai felkészültségére mutatnak.

Nehéz helyzetben volt a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának tanáraiból álló zsüri, amikor dönté-

nie kellett a díjak odaitéléséről. A bemutatott dolgozatok zömében ugyanis a szerzők sikeresen oldották meg kitűzött feladatokat, a fogalmazás mindenben megfelelt a kívánalmaknak, a magyar szakkifejezéseket használata, a dolgozatok szerkesztése az esetek többségében kifogástalan volt. Külön meg kell említenünk az előrelépést a dolgozatok bemutatásánál. A szerzők szabadon, magabiztosan, a lényegre összpontosítva, ügyesen felhasználva a rendelkezésre álló technikai eszközöket, mutatták be dolgozataikat. Végül is a három díjat a következőknek ítélte: az első díjat Nagy Réka, E-marketin, avagy a cégek arca a világhálón Kelet-, Közép- és Nyugat Európában c.dolgozata nyerte el, a második díjat Csedő Krisztina, A stratégia szerepe az európai regionális politika programozásában c.dolgozatával, a harmadik díjat pedig Szállós-Kis Ferenc, Tamás Csaba, Alkalmazott digitális gazdaságtan (a mikroökonómia es a digitális gazdaságtan eltérő alapjai) című dolgozatukkal. Dicséretben részesült Szász Noémi, Vádlottak padján az eszternália című dolgozatáért.

Sajnálattal állapítottuk meg, hogy ezalkalommal, úgyszólván csak a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar hallgatói vettek részt a konferencián, kivételt csak a Szállós-Kis Ferenc, Tamás Csaba kettős jelentett, akik a Gábor Dénes Informatikai Műszaki Főiskola székelyudvarhelyi központjának a hallgatói. A megelőző években ugyanis Erdély több egyetemi központjából, sőt Bukarestből is szerepeltek a TDK-án közgazdász hallgatók. Az ezévi TDK-ra többen jelentkeztek dolgozataikkal közgazdász hallgatók Temesvárról, valamint a csíkszeredai Sapientia egyetemről is, de nem jöttek el, állítólag anyagi okok miatt. Jövőre meg kellene találni a módját, hogy a vidéki résztvevők anyagi okokból ne maradjanak távol.